

Engellilik Modelleri Perspektifinde İslam Medeniyeti ve Diğer Toplumlardaki Engellilik: Çeşitli Kültürlerin Bakış Açıları

Hilmi SÖZEN¹

Öz

Engellilik olgusu, bir toplumun temel yapı taşlarını oluşturan karmaşık unsurların bir yansıması olarak ele alınabilecek derinlikte ve zenginlikte bir kavramdır. Bu kapsayıcı konsept, yalnızca bireyin fiziksel veya zihinsel yeteneklerine odaklanan dar bir tanımı içermemektedir; aynı zamanda toplumsal normlar, kültürel değerler ve dini inançlar gibi soyut faktörleri de kapsamaktadır. Bu unsurlar, engellilik modellerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma, insanlık tarihinde derin izler bırakan engellilik kavramını incelerken, ahlaki, tıbbi ve sosyal perspektiflerden yola çıkarak farklı toplumların ve İslam medeniyetinin engellilikle ilgili algılarını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle, engellilik olgusunun salt bireysel bir durumdan çok daha fazlası olduğunu vurgulayan bu çalışma, engellilik algılarının toplumsal, kültürel ve dini dinamiklerle nasıl şekillendiğini ve günlük yaşam pratiklerine nasıl yansıdığını derinlemesine anlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmada, doküman analizi yöntemi kullanılarak farklı kültürlerin engellilik konusundaki bakış açıları incelenmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, İslam medeniyetinin engellilik konusuna yaklaşımının diğer toplumlardan farklı olduğunu göstermektedir. İslam medeniyeti, engelliliği bir imtihan olarak görmekte, engelli bireylere karşı merhametli ve saygılı davranmakta, onların haklarını savunmakta ve toplumsal yardım sağlamaktadır. Bu bulgular, İslam medeniyetinin engellilik anlayışının etkileyici ve örnek alınası olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Modeller, Medeniyetler, Dini inanç, Kültürel değer

Disability in Islamic Civilization and Other Societies in the Perspective of Disability Models: Perspectives of Various Cultures

Abstract

The phenomenon of disability is a concept with depth and richness that can be considered as a reflection of the complex elements that form the basic building blocks of a society. This overarching concept does not include a narrow definition that focuses only on an individual's physical or mental abilities; It also includes intangible factors such as social norms, cultural values and religious beliefs. These elements play a decisive role in shaping disability models. In this context, this study aims to explore the perceptions of different societies and the Islamic civilization regarding disability, based on moral, medical and social perspectives, while examining the concept of disability, which has left deep traces in human history. In other words, emphasizing that the phenomenon of disability is much more than just an individual situation, this study aims to understand in depth how perceptions of disability are shaped by social, cultural and religious dynamics and how they are reflected in daily life practices. In this context, the study examined the perspectives of different cultures on disability by using the document analysis method. The results of this research show that the Islamic civilization's approach to the issue of disability is different from other societies. Islamic civilization sees disability as a test, treats disabled individuals with compassion and respect, defends their rights and provides social assistance. These findings reveal that the Islamic civilization's understanding of disability is impressive and exemplary.

Key Words: Disability, Models, Civilizations, Religious belief, Cultural value

Atf İçin / Please Cite As:

Sözen, H. (2024). Engellilik Modelleri Perspektifinde İslam Medeniyeti ve Diğer Toplumlardaki Engellilik: Çeşitli Kültürlerin Bakış Açıları. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 9 (2), 150-173. Doi: <https://doi.org/10.58648/inciss.1452607>

¹ Dr. - Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hilmiszn42@hotmail.com,

ORCID: 0009-0004-7038-8941

Giriş

Toplum, insanların ortak kültürü paylaşarak etkileşim halinde oldukları dinamik bir birlikteliği ifade etmektedir. Bu birliktelik, sadece bireylerin toplamından ibaret değildir; aksine, bireyler arasındaki ilişkiler, değerler ve davranış kalıpları gibi unsurları içeren karmaşık bir kavramdır. Farklı kesimlerden oluşan çeşitli gruplar da toplumun bir parçasıdır; bu gruplar, yoksullardan zenginlere, çocuklardan yaşlılara, kimsesizlerden yetimlere, Müslümanlardan gayrimüslimlere ve engellilere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Ünal, 2018a:477). Bu bağlamda, bu çalışmanın odak noktası engelli bireyler olduğu için, bu grup üzerinde yoğunlaşılacaktır.

İnsan, hayatın inişli-çıkışlı yolculuğunda karşılaştığı istenmeyen ve beklenmeyen zorluklarla yüzleşmek zorundadır. Bu zorluklardan en önemlilerinden biri, hayatın dokusunu derinden etkileyen engellilik olgusudur. Engellilik, sadece bireyin değil, aynı zamanda tüm insanlığın varoluşuyla birlikte ortaya çıkan, kökleri derinlere uzanan evrensel bir olgudur (Özsoy vd., 1997:11). Bu kavram, tarih boyunca farklı toplumlarda ve kültürlerde çeşitli perspektiflerden ele alınmış ve anlamlandırılmış bir kavram olmuştur. Toplumların değerleri, inançları, tarihleri ve sosyo-ekonomik yapıları, engellilikle ilgili algıları ve yaklaşımları şekillendirmiştir. Bu bağlamda, bu çalışma, İslam medeniyeti ve diğer toplumların engellilik konusundaki bakış açılarını inceleyerek, engelli bireylerin nasıl değerlendirildiğini ve desteklendiğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın önemi ise, engellilik konusunu sadece bir tıbbi problemden öte, toplumsal ve kültürel bir olgu olarak ele alarak, çeşitli toplumların bu konudaki farklı yaklaşımlarını anlamamıza katkı sağlamasıdır.

Bu bağlamda, toplumun engelli bireylere yaklaşımını anlamak için önemli bir perspektif sunan İslam medeniyeti çerçevesinde, İslam'ın engellilik konusundaki bakış açısını anlamak için mukaddes kitap olan Kur'an'daki ayetler ve Hz. Peygamber Efendimiz'in (S.A.V.) öğretilerine odaklanılacaktır. Bu noktada, ayrıca, Resûl-i Ekrem'in hayatındaki örnekleri inceleyerek, onun engellilere yönelik sergilediği şefkat ve destekleyici tutumunun toplumsal etkilerine bakılacaktır. Râşid Halifeler'in yaşantıları da, İslam medeniyeti içinde engellilik konusundaki tutumu destekleyen önemli unsurlar olarak değerlendirilecektir. Ayrıca, Emevi, Abbasi dönemleri ile Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları'nın dönemlerinde engelli bireylere yönelik sosyal politikalar ve toplumsal yaklaşımlar da incelenecektir. Bu tarihsel perspektif, İslam medeniyetindeki engellilik anlayışının evrimini anlamamıza yardımcı olacaktır. Öte yandan, İslam medeniyeti dışında kalan toplumlar perspektifiyle, farklı dönemlere ait çeşitli toplumların engelli bireylere yaklaşımları mitolojik ve sosyal açılardan incelenecektir. Mezopotamya döneminden başlayarak Hititler yönetimine kadar olan süreçte, bu toplumların kültürel ve dini bakış açıları ele alınarak, engellilik konusundaki algılarına nasıl şekil verdikleri detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Bu bağlamda, her toplumun engellilik anlayışının kökenleri ve evrimi üzerinde durulacak, kültürel ve tarihsel faktörlerin etkisi analiz edilecektir.

Doküman analizi yöntemi, bu tür kültürel ve tarihsel dinamikleri anlamada ideal bir araştırma aracıdır; zira bu yöntem, araştırmacılara, engellilikle ilgili toplumsal normlar ve değerler hakkında derinlemesine bilgi sağlayarak, konunun çok boyutlu yapısını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma, farklı kültürlerin engellilik konusundaki bakış açılarını anlamak ve tarih boyunca nasıl evrildiğini analiz etmek amacıyla doküman analizi yöntemini kullanarak derinlemesine bir inceleme sunmaktadır.

Engellilik Kavramının Genel Bir Çerçevesi

Türkçe'nin yanı sıra birçok dilde, engelli ve engellilik kavramlarını ifade eden zengin bir kelime dağarcığı bulunmaktadır. "engelli", "özürlü", "sakat" gibi terimler arasında anlam farklılıkları olmasına rağmen, genellikle aynı anlamı taşımak üzere kullanılmaktadır (Özer, 2015:56; Şişman, 2012:70). Literatürde bu terimler, engellilik durumunu ifade etmek için kullanılan çeşitli tanımlayıcı terimler olarak sıkça yer almaktadır. Bununla birlikte, tercih edilen terimler ve kullanım bağlamları kültüre, zaman dilimine ve toplumsal normlara göre değişebilmektedir. Bu nedenle, dilin duyarlı bir şekilde kullanılması ve toplumun engellilik konusundaki farkındalığının artırılması önemlidir. Türkiye'deki eğitim programlarında genellikle

"engelli" teriminin tercih edildiği gözlemlenirken, STK'larda (sivil toplum örgütleri) ise farklı terimlerin kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Örneğin "kör", "sağır" ve "dilsiz" "sakat", "özürlü", "engelli" gibi çeşitli kavramların da kullanımı oldukça yaygındır (Şişman, 2012:71-72). Bu durum, engellilik kavramının çeşitliliğini ve karmaşıklığını yansıtmaktadır.

Türkçe'ye "özür" olarak adapte olan bu terim, 1934 yılında "kusurlu" anlamında kullanılırken, 1968'de evrilerek "bedensel engelli" anlamında "özürlü" kelimesine dönüşmüştür (Evlice, 2019:80). Bu evrim, toplumun engellilik konusundaki duyarlılığının arttığını ve kelimelerin kullanımında daha insani bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Önceden "özürlü" teriminin yaygın kullanımı dominantken, günümüz itibarıyla daha çok "engelli" terimi tercih edilmektedir ve toplum tarafından daha kabul edilebilir bir ifade olarak algılanmaktadır. Ancak, bazı akademik/bilimsel çalışmalar ve internet tabanlı engellilik ile ilgili forumlar veya bloglarda "sakat" teriminin kullanımının arttığı da gözlemlenmektedir (Kahraman-Güloğlu, 2022:301). Bu dönüşüm, sadece dilin kullanımında değil, aynı zamanda toplumsal algı ve duyarlılıkta da bir değişimi yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra, "Sakat" ve "sakatlık" terimleri, gündelik dilde sıklıkla olumsuz çağrışımlara sahip olabilmektedir. Ancak, bu terimler kendilerini "sakat" olarak tanımlayan politik bir grup tarafından benimsenerek, olumsuz anlamların tersine çevrilerek yeniden kullanılmıştır. Bu durum, "sakat" kelimesinin taşıdığı olumsuz çağrışımların eleştirilerek, "sakatlık" kavramının bir durumu ifade etmek için yeniden kabul edildiğini göstermektedir (Bezmez vd. 2011:24). Bu politik hareket, sadece terimlerin kullanımını yeniden tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda engellilikle ilgili olanların kendi kimliklerini ve deneyimlerini ifade etme gücünü artırmıştır.

Belirli bir kavramın genel kabul görmüş anlamının ötesinde, asıl anlamlarının farklılık gösterebileceği gerçeğini göz ardı etmek, özellikle engellilik gibi geniş bir kavramın incelenmesi bağlamında önemlidir (Evlice, 2019:80). Bu kavram, soyut bir düzeyde değerlendirildiğinde, toplumların dünya görüşleri (inançları), kültürel dokuları, sosyo-ekonomik seviyeleri, bakış açıları ve değer yargıları gibi bir dizi etmene bağlı olarak çeşitli biçimlerde ele alınmıştır. Bu zenginlik ve çeşitlilik, bireylerin ve toplumların sahip olduğu bilgi, deneyim ve algılamalara göre engellilik kavramının farklı şekillerde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, engellilik kavramının genel bir tanımı, herkes tarafından kabul edilen standart bir açıklamaya indirgenememiştir (Kalaycı, 2020:86). Bu durumu destekleyen Jeager ve Bowman (2005), "...tüm şartların ve etkilerin göz önünde bulundurulduğu kapsamlı bir engellilik tanımının oluşturulmasının son derece zor olabileceğini" ifade etmişlerdir (Aktaran Kahraman-Güloğlu, 2022:298). Bu ifade, engelliliğin çok yönlü ve karmaşık bir konu olduğunu vurgulayarak, onun tek bir tanımla sınırlanamayacağını öne sürmektedir. Engellilik kavramının geniş bir perspektiften ele alınması gerektiğini ve her bireyin deneyiminin benzersiz olduğunu vurgulamaktadır.

Oliver ve Barnes, engellilik tanımının esnekliğine ve belirsizliğine dikkat çekerek, bu kavramın kolaylıkla şekil verilebilen ve birbirinin yerine geçebilecek şekilde olduğunu vurgulamaktadırlar (1998:14). Daha basit bir açıklamayla, Garland-Thomson'a göre, engelliliğin nasıl işlediğini anlamak, insan olmanın derin anlamını kavramakla eşdeğerdir. Ona göre, engellilik, toplumsal cinsiyet, ırk, cinsellik ve sınıf gibi diğer temel kimlik unsurlarıyla birlikte, insanın temel varoluşunu anlamının bir parçasıdır (2002:28). Bu ifade, engellilikle ilgili bir anlayışın, insanın içsel deneyiminin merkezinde yer aldığını vurgulayarak, konunun önemini öne çıkarmaktadır. Bu terim genel anlamda, hayatın devamlılığını sağlama/sürdürme, iş yapma ve benzeri konularda fiziksel, ruhsal, zihinsel veya işlevsel açıdan belirli kısıtlamalara maruz kalma durumunu ifade eden bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Işık, 2013:2).

Marshal tarafından hazırlanan Sosyoloji Sözlüğü'nde, engellilik (özürlülük) terimi, bir bireyin kalıcı olarak bir veya daha fazla fiziksel veya zihinsel işlev yapısını kaybetmesi veya eksik olması durumunu tanımlamaktadır. Bu kayıp veya eksiklik, hastalıktan farklı olarak devam edici bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca, sözlükte körlük, felç veya zihinsel engellilik gibi özürlülük türleri de benzer şekilde tanımlanmaktadır (DAKA [Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı], 2015:7). Bu terimler, sadece bireylerin fiziksel veya zihinsel durumlarını değil, aynı zamanda toplumsal etkileşimlerini ve yaşamlarını da şekillendiren önemli kavramlardır. Seyyar'a göre ise, engellilik kavramı, yaş, cinsiyet, inanç ve sosyo-kültürel faktörler gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak, bireyin

sosyo-kültürel rollerini yerine getirmesinin engellenmesi durumunu ifade etmektedir (2015:26). Bu tanım, engelliliğin sadece fiziksel veya zihinsel bir durumdan ibaret olmadığını, aynı zamanda bireyin sosyal ve kültürel yaşamında da kısıtlılıklara neden olabilecek bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, engellilik sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamlarda da incelenmesi gereken karmaşık bir konudur. Engellilik, çeşitli bağlamlarda, kültürel farklılıklara, dil çeşitliliğine, inanç sistemlerine ve diğer birçok etkene bağlı olarak değişen tanımlarla ele alınmaktadır. Bu zenginlik içinde, engellilik modelleri, engelliliğin geniş bir yelpazedeki algıları ve tanımlamaları anlamamızı sağlayarak, bu alanda derinlemesine bir anlayış geliştirmemize yardımcı olmaktadır (Ak, 2023:23).

Toplumun Engellilere Yaklaşımı Bağlamında Engellilik Modelleri

Engellilik fenomeni, insanlığın tarihinde derin ve karmaşık bir dönüşüme tabi olan bir olgudur. Bu dönüşüm, zaman içinde engellilik kavramının anlamı ve kapsamının olağanüstü bir şekilde evrim geçirmesine işaret eder (Sözen, 2023:121). Tarihsel evrim boyunca, bu değişimlere paralel olarak engelli bireylere yönelik çeşitli yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Her bir yaklaşım, önceki yaklaşımın sınırlılıklarını ve eksikliklerini eleştirerek kendi teorik temelini oluşturmaktadır (Gürbüz ve Çiçek, 2023:508). Özellikle, engellilere yaklaşımda yaygın olarak kabul edilen "medikal model" ve "sosyal model" terimleri, bu dönüşümün temel hatlarını belirlemektedir. Mackelprang ve Salsgiver ise, bu iki modelin yanında "moral (ahlaki) model"i de göz önünde bulundurarak daha kapsamlı bir bakış sunmaktadırlar (Demirbilek, 2005:35-38; Pakkan, 2021:5).

İlk ve geleneksel bir bakış açısını temsil eden ahlaki model, engelliliği dini kavramlar üzerinden değerlendirmektedir. Bu modele göre, engelli bireylerin Tanrı tarafından cezalandırıldığı inancı hâkimdir. Bu modelde engellilik, genellikle bireyin veya ailesinin işlediği bir kötülüğün/günahın sonucu olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla hem engelli bireyler hem de aileleri toplum içinde dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Gürbüz ve Çiçek, 2023:508). Başka bir deyişle, adı geçen model, engelliliğin ahlaki bir düşüşten/çöküntüden kaynaklandığını öne sürerek, insanın içsel kötülüğünün/ahlaksızlığın dışı vurumu olarak değerlendirmektedir. Bu perspektif, engelli bireylerin ve ailelerinin derin bir utanç yaşamasına neden olmaktadır. Suçlanan ve damgalanan bu bireyler, maruz kaldıkları fiziksel, ruhsal ve duygusal şiddetin yanı sıra, toplumsal yaşamdan dışlanmakta ve ötekileştirilmektedir (Özgökçeler ve Alper, 2010:37).

En yaygın olarak kabul gören ahlaki model, Antik Çağ'dan itibaren varlık göstermiş olup, özellikle Orta Çağ'da Engizisyon döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak, modelin tamamen ortadan kalktığını söylemek güçtür; çünkü bu bakış açısının izleri hala günümüzde de görülebilmektedir (Durham ve Ramcharan, 2018:36). Mistik öğretilerin hâlâ etkili olduğu toplumlarda bu model, engelli bireyleri marjinalleştirme eğilimini sürdürmektedir (Retief ve Letšosa, 2018:2).

İkinci yaklaşım olan tıbbi model, 18. yüzyılda tıp bilimindeki ilerlemelerle birlikte şekillenmiş ve ahlaki modele alternatif olmaya başlamıştır. Ancak, bu modelin hâkim anlayış olarak kabul görmesinde, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında toplum içinde yaşanan fiziksel ve zihinsel travmaların belirgin bir şekilde artması önemli bir rol oynamıştır (Ak, 2023:25). Bu modelde, engellilik hastalık olarak algılanmakta ve bu doğrultuda tedavi edilmeye çalışılmaktadır (Çaha, 2016:127). Bu modelde, engellilik ve sakatlık tıbbi anlamda ele alınmakla birlikte, engelli bireylerin toplumsal hareketlerine odaklanmak yerine öncelik, hastalık veya sakatlık durumlarının iyileştirilmesi veya rehabilite edilmesine odaklanılmaktadır (Burcu, 2015: 324). Bu yaklaşım, engelliliği tıbbi bir durum olarak tanımlayarak bedensel sistemdeki bir eksiklik veya başarısızlık olarak ele almaktadır. Bu bakış açısına göre, engelli olmak ile olmamak arasında bir ayrım bulunmaktadır (Roosen, 2009:10; Genç ve Çat, 2013:365). Engelli bireylerin karşılaştırıldığı grup, genellikle toplumda "normal" ve "standart" olarak kabul edilen, engelli olmayan bireylerdir. Bu karşılaştırma genellikle engelli bireylerin eksiklikleri üzerinden yapıldığından, sonuç olarak engelli bireyler, toplum tarafından eksik ya da kusurlu olarak algılanma eğilimindedir (Ak, 2023:26). Model, bireyin bedensel kusurlarına odaklanarak, onları tıbbi birer sorun olarak tanımlamakta ve bu şekilde sınıflandırmaktadır (Nazlı, 2012:21). Modele

göre, engellilerin ana ihtiyaçları, genellikle “hastaneler”, “uzman doktorlar”, “hemşireler”, “terapistler” gibi tıbbi hizmetlerdir. Ancak, tedavi edilemeyecek durumdaysa veya tam iyileşme sağlanamıyorsa, ilgili bireyin bakımına ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu noktada, sorunun azaltılması ve bireyin yaşam kalitesinin artırılması için çeşitli “uzman profesyoneller”, “danışmanlar”, “sosyal hizmet uzmanları”, “psikologlar” ve “terapistler” tarafından destek sağlanması gerekmektedir (Amponsah-Bediako, 2013:122). Bu modellerle ilgili yapılan eleştirilerin yoğunluğu, engelliliğin yalnızca tıbbi ve rehabilitasyon perspektifinden ele alınması ve bireysel bir trajedi olarak algılanması durumunun, küresel çapta engellilere ilişkin bakış açısında bir paradigim değişimine yol açma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur. 1970 ve 1980’li yıllardan bu yana, “engellilik kültürü” temasının öne çıkmasıyla birlikte, engelli hakları hareketi, toplumsal sorunların çözümünde etkili olabilecek yeni bir modelin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu talep, toplumun engelli bireylere karşı tutumunu ve davranışlarını yeniden düzenleyen ve engelliliği sadece tıbbi bir durumdan ziyade toplumsal bir olgu olarak ele alan “sosyal model” adını verdiğimiz yeni bir yaklaşımın doğmasına yol açmıştır (Özgökçeler ve Alper, 2010:37).

Tıbbi modelin sınırlılıklarını ve engelli bireyleri sadece tıbbi birer vak’a olarak görmesini eleştiren Amerika ve İngiltere’deki engelli aktivistler, 1970’lerde sosyal modeli oluşturmuştur (Thomas, 2011:32; Açıkgöz ve Özil, 2023:71). Daha yalın bir ifadeyle, bu model, 1976’da “UPIAS (*The Union of Physically Impaired Against Segregation*)” adlı aktivist bir grup tarafından geliştirilmiştir. Engelliliğe bakış açısını yeniden şekillendirerek, kavramların içeriğinde önemli düzenlemeler yapmıştır (Nazlı, 2012:22). UPIAS’ın yönlendirdiği sosyal modelin temel düşüncesi, bireyin engelli olmasının nedeninin toplum tarafından oluşturulan bariyerler olduğudur. Bu düşünsel yapı, sosyal model yaklaşımının etkin olduğu ülkelerin tamamında genel kabul görmektedir. Sosyal modelin perspektifine göre, engelli bireyler ile engelli olmayan bireyler arasında eşitlik değil, farklılık vardır. Engelli bireyler, toplum içinde ezilen bir grup olarak kabul edilmektedirler (Açıkgöz ve Özil, 2023:73). Ezilen grubun kim olduğunu ve ezenin aslında toplum olduğunu göstermek adına etkileyici bir örnek sunan Finkelstein, hayatını tekerlekli sandalyeyle sürdüren insanlara yönelik bir köy tasarımıyla ilgili çarpıcı bir bilimsel makale çalışması yayınlamıştır. Bu köyde, engellerin olmadığı, her yerin düz ve yüzeylerin doğru yükseklikte olduğu, banyoların ferah olduğu bir yaşamsal alan kurmuştur. Ancak, sonradan bu yerleşim yerine yürüeyen/sağlıklı insanlar gelmiştir. Belli bir sürenin ardından, yürüyen insanlar günlük yaşamlarında başlarını çarpmaktan ve alt katta yer alan tezgâhlara doğru devamlı eğildiklerinden dolayı sırt ağrısı çekmeye başlamışlardır. Bu durum, “yürüyen insanlar”ın zamanla köydeki yeni “sakatlar”a dönüştüğünü göstermektedir (Shakespeare, 2018:13-14).

Sosyal Model, engellilik olgusunu sadece kişinin fiziksel (bedensel) veya zihinsel yönüyle sınırlamaz; aynı zamanda toplumun çevresel, sosyal ve davranışsal engellerinin bir sonucu olarak da değerlendirmektedir. Bu model, engelli bireylerin potansiyelini tam olarak gerçekleştirebilmeleri için, toplumun yapılarında ve düşünce biçimlerinde değişiklikler yapılması gerektiğini öne sürmektedir (Amponsah-Bediako, 2013:125). Bu model, engelliliğin kökenini toplumdaki önyargı, ayrımcılık ve dışlanma gibi sosyal etmenlerde bulmaktadır (Çaha, 2016:127). Yani, engellilik toplumca inşaa edilen ve sürdürülen bir durumdur (Oliver, 1996:33). Başka bir deyişle, sosyal model, engelliliği sadece bireye indirgeyen ve kişisel bir trajedi olarak algılayan bakış açısını reddetmektedir. Bu model, engelliliğin toplumsal boyutuna odaklanarak, engelliliği sadece bireyin bedensel veya zihinsel durumuyla sınırlamaz. Aksine, toplumun yapıları, normları ve düşünce biçimlerinin engelliliğin deneyimlenmesinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Ak, 2023:28). Bu model, tutumsal, fiziksel ve kurumsal engellerin kaldırılmasının sadece engelli insanların yaşamını iyileştirmekle kalmayacağını, aynı zamanda onlara adil bir şekilde diğerleriyle aynı fırsatı vereceğini ima etmektedir (Amponsah-Bediako, 2013:125).

Görüldüğü üzere, engellilik modelleri olarak tanımlanan ahlaki, tıbbi ve sosyal modeller, engelliliğin nedenlerini, sonuçlarını ve çözümlerini farklı şekillerde ele almaktadır. Bu modeller, engelliliğin toplumsal algısını ve engellilerin yaşadığı sorunları da etkilemektedir. Bu bağlamda, tarihte farklı toplumların ve İslam medeniyetinin engellilere bakış açıları, çeşitli dönemlerde ve kültürel bağlamlarda önemli farklılıklar göstermektedir. Eski Mezopotamya, Sümerler, Antik Yunan ve Roma, Orta çağ, Eski Çin, Hititler gibi toplumlar, engelliliği genellikle olumsuz bir şekilde

değerlendirmişler, engellileri dışlamış, aşağılamış veya yok etmeye çalışmışlardır. İslam medeniyeti ise, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin hadisleri, sahabeler, Selçuklu-Osmanlı Devleti gibi kaynaklarda engelliliğe daha olumlu ve merhametli bir yaklaşım sergilemiştir. Engellilerin haklarını korumuş, onlara saygı göstermiş ve topluma katılımlarını sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda detaylı bir analiz sunmak için, her bir medeniyetin engellilikle ilgili bakış açısını ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Aşağıda, diğer toplumlar ile İslam medeniyetinde engellilere bakış açıları detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Diğer Topumlardaki Engellilik Algısı

Engellilik olgusu, kültürel, sosyal, tarihsel ve bireysel faktörlere bağlı olarak anlamını değiştiren çok yönlü bir konudur. Toplumların engellilik/engelliye bakış açısını anlamak, bu karmaşık olguyu ele almada önemli bir adımdır. Örneğin, antik toplumlarda, çeşitli medeniyetler genellikle engellilikle ilgili algılarda, bireyleri korkulan, şeytanın lanetlediği veya tanrının cezalandırdığı şeklinde tasvir etmiştir. Bu düşünce kalıpları, engellilikle ilişkilendirilen olumsuz imajları, toplumsal normlara uymayan veya tanrısal müdahale sonucu olarak algılanan bireyleri içermiştir (Li, 2019:187). Ruhani liderler, anormal davranış sergileyen bireylerin kafataslarında delikler açarak kötü ruhları vücut dışına çıkarmaya çalışmıştır. Ayrıca, üretemeyen ve sadece tüketen engelli bireyler ekonomik bir yük olarak algılanmış ve bu nedenle öldürülmüş ya da genç yaşta yaşamlarını yitirmişlerdir (Göncü, 2016:584). Ancak önemli bir nokta şudur ki; bu dönemdeki farklı medeniyetler, engelli bireyleri sadece korkulan veya cezalandırılan kişiler olarak değil, toplumsal yaşama katkı sağlayan bireyler olarak da değerlendirebilmiştir.

Engellilik kavramının tarihsel çerçevesine vurgu yapıldığında, günümüz Irak civarlarında gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan kalıntılar, engellilere ait ilk izleri bariz bir şekilde sergilemektedir. Bu bölgedeki arkeolojik buluntular, M.Ö. 45.000 yılına kadar uzandığı düşünülen belirgin ağır engellilik belirtilerini barındırmaktadır. Bu arkeolojik bulgu, engellilik konusundaki tarih boyunca değişen yaklaşımları anlamak adına ilginç sonuçların ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Mumcu, 2018:7). Söz konusu keşif, antik dönem toplumlarının engelli bireylerle nasıl başa çıktığını anlamamıza ve bu bireylerin yaşam koşullarını değerlendirmemize yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.

Eski Mezopotamya'da bulunan çivi yazılı tabletler, engellilik tarihine olağanüstü katkılar sağlamıştır. Bu antik kayıtlar, o döneme ait engellilik durumlarına dair çarpıcı detaylar içermekte ve erken dönem çalışmalarının önemli izlerini taşımaktadır. Örneğin, Sümer tapınak kayıtları, görme engellilerin tapınak şarkıcılığı gibi estetik görevlerin yanı sıra pratik işlerde de aktif olarak rol aldıklarını göstermektedir. Görme engellilerin sepet dokumacılığı, bahçıvanlık, değirmencilik gibi mesleklerde etkin bir şekilde çalıştıkları belgelenmiştir (Bucuka, 2023:66-67). Bu durum, Sümer toplumunda engelli bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımını ve çeşitli mesleklerde yeteneklerini kullanma fırsatlarını yansıtmaktadır. Ayrıca, Sümer kültürünün engelliliğe yönelik günümüz rehabilitasyon anlayışına benzer bir tutum sergilediğine dair çeşitli deliller de bulunmaktadır (Mumcu, 2018:8).

Sümer toplumuyla başlayan olumlu bakış açısı, Eski Mısır medeniyetinde de derin kökler bulmuştur. Mısır döneminde, engellilik, tanrısal bir ceza olarak değil, insanların doğal çeşitliliğinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Engelli bebeklere yönelik kötülöklere dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bu dönemde, Mısır toplumunda engelliler dışlanmamıştır ve bunun en önemli sebeplerinden biri, Mısır tanrıları arasında cüce tanrılarının varlığıdır. Bu durum, insanların cüce ve engellilerin varlığını kabul etmelerinde etkili olmuştur (Bucuka, 2023:89-165). Bu dönemde engelli bireylere büyük bir değer atfedilmiştir. Okullarda kullanılan ders kitaplarında geçen ifadeler, engellilere saygı gösterilmesi, alaycı davranışlardan kaçınılması ve Tanrı'nın yarattığı zekâ engelli bireylerle alay edilmemesi gerektiği mesajını içermektedir (Mumcu, 2018:8). Mezkûr dönemdeki medeniyet anlayışı, toplumun engellilik konusunda duyarlı ve anlayışlı olmasını sağlamıştır. Engellilere karşı önyargısız bir tutum, Mısır'ın kültürel ve dini değerlerine dayanarak toplumun bir parçası haline gelmiş ve bu bireylerin hak ettikleri saygıyı görmelerine olanak tanımıştır.

Antik Yunan döneminde ise, engellilere yönelik tutumlar, toplumun genel anlayışları, kültürel değerleri ve etik normlar çerçevesinde karmaşık bir yapı sergilemiştir. Bu dönemde, engellilik hem olumsuz hem de olumlu tutum ve davranışlara maruz kalmıştır. Bu bağlamda, engelliliğe yönelik algıların şekillenmesinde genel kültür, etik değerler ve felsefi yaklaşımların etkileşimi önemli bir rol oynamaktadır. Batı kaynaklarında ünlü filozofların engellilere yönelik bakış açılarına dair incelenen perspektiflerden biri, Aristoteles'in (M.Ö. 384-323) yeryüzünde yaşayan canlıları sıraladığı sistemdir. Bu sistemde engellilerin en alt grupta yer aldığı belirtilmektedir. Aristoteles'e göre, bu sıralamada en üst katman Tanrı'ya, en alt katman ise şeytana aittir. Arada kalan gruplar ise melekler, insanlar, hayvanlar ve insanların en alt katmanını oluşturan engelliler olarak kabul edilmektedir (Özer, 2015:58). Aristoteles'in sıralaması, engellilerin toplumsal statüsünü oldukça düşük bir seviyede konumlandırmaktadır. Bu perspektif, Aristoteles'in döneminde engellilikle ilgili olumsuz bir algının varlığını yansıtmaktadır. Bunun yanında, Aristoteles'in "Politika" eserinde, fiziksel engellilik durumlarına sahip çocukların yaşamlarına izin verilmemesi gerektiğini savunan antik Yunan dünyasının genel görüşünü yansıttığı görülmektedir. Ancak, sonradan ortaya çıkan engellilik durumlarıyla ilgili (örneğin, savaş sırasında sakat kalanlar veya savaş sonucunda galip gelen orduların esirleri sakat bırakması gibi durumlar) nasıl bir yaklaşım benimsemesi gerektiğine dair yeterli bilgiye rastlanmamaktadır (Çetin, 2016:171).

Antik Yunan'da, bebeklerin ebeveynlere değil, devlete ait olduğu kabul edilmiş ve her yeni doğan bebek bir komisyon tarafından değerlendirilmiştir. Engelli olan bebekler, genellikle öldürülmüş veya doğaya terk edilmiştir (Göncü, 2016:584). Bu dönemde engellilere yönelik olumsuz bir tutumu benimseyen batılı filozof Eflatun (Aristokles) (Platon, M.Ö. 427/347)'dur (Çetin, 2016:170). Ona göre, bir ülkede engelli bireylerin varlığı, o ülkenin gelişimini engelleyen bir etkidir ve hatta ülkeye zarar vermektedir. Ona göre, engellilerin evlenmesi ve çoğalması, bir ülkenin zayıflamasına yol açan temel sebepler arasındadır. Eflatun, "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" sözüyle akıl hastalarını kasıtlı olarak hedef almıştır. Onun düşüncesine göre devletin varlığı, akıl ve sağlık temelinde kurulmalıdır. Bu temel felsefeyle uyumlu olarak, Eflatun, ülkede yaşayan tüm engellilerin ülkenin dışına atılmalarını önermiş ve sadece sağlıklı, zeki, üretebilen ve ülkeyi savunabilen insanların kalmasını savunmuştur (Mumcu, 2018:8-9). Eflatun'un bakış açısı, toplumsal bir ayrımcılığı ve belirli niteliklere sahip bireyleri öne çıkaran bir perspektifi yansıtmaktadır. Yine, Platon'un "Devlet" adlı eserinde, ruhsal ve fiziksel sağlık arasındaki ilişkiyi açıklarken, hastalık ve organlardaki işlev bozukluklarını ruhsal bozuklukların dışı vurumu olarak ele almıştır. Platon, bu kavramları analiz ederken "çirkinlik", "ruhun kötülüğü" ve "uyumsuzluk" gibi terimleri kullanarak, ruhsal sağlığın dışı vurumu olan bu durumları açıklamıştır. Ruhun sağlıklı olması, Platon'un gözünde, bir tür güzellik ve asaletle ilişkilendirilmiştir. Ona göre, sağlıklı bir ruh, güzellik ve asaletin sembolüdür (Subaşıoğlu ve Atayurt Fenge, 2019:596). Buna benzer şekilde, ünlü ıslahatçı Solon, savaşta yaralananlara yönelik sosyal yardımların sadece hür Atina vatandaşlarına yapılmasını öngören düzenlemeler yapmıştır (Gündoğdu, 2014:1). Buna ek olarak, Yunan oyun yazarı olan Euripides, körlük durumundaki bir bireyin en iyi çıkış yolunun intihar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Hipokrat'ın "On Kutsal" adlı eserinde, Antik Yunan toplumunun engelli bireylere yönelik nefretini ve onlara kötü muamele edilmesini vurgulayarak dönemin engellilik algısını aydınlatmaktadır (Çetin, 2016:171).

Filozofların genel olarak engellilere karşı olumsuz bakış açılarına karşın, Antik Yunan döneminde, özellikle Atina'da, çalışmayan engellilere maaş bağlanması gibi sosyal yardım önlemleri alındığı kaydedilmiştir. Antik Atina'da, devletin engelli bireylere maaş bağlama uygulaması, toplumun bu bireylere yönelik sorumluluğunu kabul ettiğini ve onları destekleme çabasını gösterdiğini ortaya koymaktadır (Kemaloğlu, 2014:17). Aynı zamanda Atina devleti, Antik Yunan döneminde engelli bireylere özel bir düzenleme getirerek, bu bireyleri askerlik hizmetinden muaf tutmuştur. Bu özel muafiyet, engelli bireylerin fiziksel veya zihinsel yeteneklerini dikkate alarak, toplumsal adalet anlayışının bir yansıması olarak ön plana çıkmıştır. Ancak, bu olumlu yaklaşımın tam tersi bir durum Spartalılar için geçerli olmuştur. Spartalılar, toplumlarının temel odak noktasının fiziksel güç ve dayanıklılık olduğunu düşündükleri için, engellilik durumunu reddetmişler ve bu bireylere karşı daha katı bir tutum sergilemişlerdir. Spartalı toplumunun temel odak noktası fiziksel güç ve dayanıklılık olduğu için, engellilik durumu

bu ideallere uymayan bir faktör olarak değerlendirilmiştir (Bucuka, 2023:19). Bu bağlamda, Antik Yunan dönemindeki Atina ve Spartalı toplumlar arasındaki farklı yaklaşımlar, engellilere yönelik toplumsal bakış açılarının çeşitliliğini yansıtmaktadır. Atina'nın destekleyici politikaları, engelli bireyleri topluma entegre etme çabasıyla uyumlu bir şekilde ilerlerken, Spartalılar ise fiziksel güç vurgusuyla engellilik durumunu dışlamışlardır.

Antik Roma İmparatorluğu dönemine dair yapılan incelemeler, engellilere yönelik olumsuz tutumların varlığının, toplumun farklı kesimlerinde çeşitli sosyal, kültürel ve dini faktörlerden kaynaklandığını vurgulamaktadır (Horvath, vd., 1993:4). Eski Roma döneminde, hükümdarlar genellikle "hasarlı" veya "aciz" bireyleri, yön okları olarak kullanmışlardır. Bu tür uygulamalar, toplumun güç ve zayıflık arasındaki algısını yansıtarak, engellilikle ilgili negatif bir bakış açısını sergilemektedir (Li, 2019:187). Bu dönemde, zihinsel engellilere genel olarak insanlık dışı muameleler uygulanmıştır. Orta düzeyde zihinsel engelli bireylerin, muhtemelen talihsizler listesine eklenmiş olabileceği düşünülmektedir (Horvath, vd., 1993:4). M.Ö. 2000 yılında Roma'da, engelli çocukların Tiber Nehri'nde boğulduğu, "zihinsel kusurlu" olduğu düşünülen bireylerin evlenmelerinin yasaklandığı bilinmektedir (Atayurt Fenge ve Subaşıoğlu, 2020:356). M.S. 2. yüzyıla gelindiğinde ise, kusurlu kişiler zengin evlerinde eğlence kaynağı haline gelmiştir. Zihinsel engelli bireylerin aynı zamanda geniş bir insan yelpazesine bakım sağlamak üzere tasarlanmış hastanelere kapatıldığı gözlemlenmiştir (Horvath, vd., 1993:4). Antik Roma toplumunda zihinsel engelliler, genellikle marjinalleştirilmiş ve toplumun dışına itilmiş bireyler olarak görülmüştür. Romalı Stoacı filozof Seneka (MÖ 4 - MS 56), dilencilerin efendileri tarafından akşam saatlerinde topladıkları paraları sayarak, az gelir getiren dilencileri kırbaçlama pratiğini, "Niye para az! Kırbaçı verin bana! Şimdi istediğin kadar ağlayıp yardım dilenebilirsin. Bunu yoldan geçenlere göstermiş olsaydın, daha fazla para toplardın!" sözleriyle derinlemesine tasvir etmektedir. Bu acımasız tablo, kör dilencilerin o dönemde ne kadar zorlu bir yaşam sürdürdüklerini derinden hissettirmektedir (Gündoğdu, 2014:1). Mezkûr dönemde engellilere yönelik olumsuz bakış açılarına karşın, toplumun belirli kesimlerinde engelli bireylere destek olmak ve onların yaşam kalitesini artırmak amacıyla olumlu tutumlar da sergilenmiştir. Bu dönemde, Roma'da engelli bireylerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına özel evlerin inşa edildiği ve özel tesislerin kurulduğu bilinmektedir (İmadoğlu vd., 2021:175). Buna ilaveten, Cermen kabilelerinde sakat doğan bir çocuğun babası tarafından suda boğularak ve artık işe yaramayacak kadar yaşlanmış bir babanın, en yaşlı erkek evladı tarafından asılarak öldürülmesinin haklı bir kabul gördüğü bilinmektedir (Ağaoğlu, 2019:275).

Eski Çin toplumunda, engellilere karşı bazı insancıl yaklaşımların yanı sıra ayrımcılık ve zulüm de gözlemlenmiştir. Zhou Hanedanlığı dönemine ait Zhou Yazıtı'nda, sosyal refahla ilgili altı ilkenin belirlendiği kaydedilmiştir. Bu prensiplerden biri, engellilere yönelik cömertlik ve hoşgörü anlayışını içermektedir. Ayrıca, Han Hanedanlığı ve Ming Hanedanlığı dönemlerine ait Han Yazıtı ve Ming Yazıtı gibi kaynaklarda, engellilere yönelik devlet desteklerine dair benzer açıklamaların yapıldığı kaydedilmiştir. Bu belgeler, devletin engellilere karşı sorumluluk taşıdığına dair bir anlayışı yansıtarak, toplumun bu bireylere yardım elini uzatma çabalarını göstermektedir (Li, 2019:187).

Orta Çağ boyunca, engelliliğe yönelik düşünsel yapı Antik Çağ dönemine kıyasla daha fazla kabullenilmiş/onaylanmış olsa da, hâlâ şeytanî bir durum ya da ilahi bir ceza olarak algılanmıştır. Bu dönemde, engellilik genellikle toplum içinde marjinalleşmiş bireyleri etkileyen bir durum olarak görülmüştür. Daha önceki dönemlerde "ucubelik" ile sıkça ilişkilendirilen engellilik durumu, Orta Çağ'da dinî açıdan "ruhanî bir imtiyaz" olarak düşünülmüştür. Bu dönemde, engellilik, sadece bir zayıflık veya kusur olarak değil, aynı zamanda hayranlık ve merak uyandıran, "ölümlülük ile ilâhiliğin kesiştiği olağanüstü bir durum" olarak algılanmıştır (Subaşıoğlu ve Atayurt Fenge, 2019:596). Orta Çağ'ın karanlık dönemlerinde, engelli bireylere karşı değer kaybının yaşandığı ve hatta onlara yönelik "içlerinde şeytan var!" gibi damgaların vurulduğu gözlenmektedir. Bu talihsiz durum, yıllar boyunca devam etmiş ve engelli bireylerin acımasızca toplumdan dışlanarak soyutlanmasına neden olmuştur (Mumcu, 2018:9).

Orta Çağ'da, Avrupa'da engellilik, büyük ölçüde dinsel/mistik unsurların etkisi altında şekillenmiştir (Demircioğlu, 2010:61). Bu dönemde, engellilik genellikle dini inançlar ve mistik

anlayışlar çerçevesinde değerlendirilmiş, toplumun genel bakış açısını şekillendiren önemli bir etken olmuştur. Bu bağlamda, konuşma ve işitme engeli olan bireylerle ilgili algılar da dini ve mistik bakış açılarına göre şekillenmiştir. Bu bireyler, genellikle "konuşamayan-işitmeyen-zekâ engelli" olarak etiketlenmiş ve sosyal anlamda "öteki" olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, bu bireylere yönelik toplumsal algı, onları "harici" olarak görme eğilimindedir ve topluma bir yük olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Aziz Augustine (354-430) döneminden itibaren, Eski Ahit'te bulunan belirli ifadelerin yorumlanması, Kilisenin, yeni doğanlar dâhil olmak üzere insanlardaki her türlü hastalık ve engelin şeytana atfedilmesi/bağlanması gerektiği algısının (Doğu Roma toprakları dışında) Avrupa genelinde egemen olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, doğuştan işitme yeteneği olmayan ve dolayısıyla konuşamayan bireyler, "aptal" ve "yük" olarak değerlendirilerek kamusal yaşamın ve eğitimin dışında bırakılmışlardır. Aynı zamanda, dini açıdan "günahkâr" kabul edilmiş ve bu nedenle bireylerin muamelesi buna göre şekillenmiştir (Kemaloğlu, 2014:19). Orta Çağ'da, insanların görme yetisinden mahrum bırakılması, sıkça uygulanan bir ceza yöntemi olmuştur. Bu acımasız uygulama, görme engelliliği etrafında olumsuz bir atmosfer oluşturmuş ve bu durum, Orta Çağ Avrupası'nda görme engelli bireylerin toplumda tam anlamıyla kabul görmemesine sebep olmuştur. Bu zorlu dönem, görme engellilikle ilgili yanlış anlamaların ve önyargıların kök salmasına neden olarak, engelli bireylerin toplumsal entegrasyonunu olumsuz etkilemiştir (Subaşıoğlu ve Atayurt Fenge, 2019:595).

Bu dönemde, engellilere yönelik olumlu adımların atıldığına dair bazı önemli girişimler de kaydedilmiştir. Örneğin, engelli insanlara fiziksel bakım sağlamak amacıyla dini kurumlar ve yetimhaneler kurulmuştur. Tedavi yöntemleri arasında tılsımların takılması, bitkisel karışımların içilmesi, kutsal havuzlara batırılma, dayak, kilise direklerine bağlama ve korkutma gibi yöntemlerin kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle 13. yüzyılda Belçika'nın Geel şehrinde gerçekleşen insancıl bir girişim, bu dönemdeki olumlu uygulamalara bir örnektir. Geel'de sivil bir kuruluş, zihinsel engellilere yönelik insancıl bir tedavi sunmuş ve vatandaşlar, bu engellilere evlat edinerek onları günlük aktivitelere entegre etmiştir. Bu yaklaşım, o dönemdeki toplumsal anlayışın bir yansıması olarak görülmektedir. Buna karşın, Hamburg ve Londra'da, 1346'da "İdiot'un Kafesi" adlı kulede kapatılan zihinsel engellilere yönelik olumsuz tedaviler uygulanmıştır. Londra'daki St. Mary of Bethlehem Hastanesi ise 1247'de kurumsal tedavi olarak başlamış, ancak 1377'de olumsuz bir akıl hastanesine dönüşmüştür. Zihinsel engelli hastalar, diğer gruplarla birlikte kapatılarak korkuyla kontrol altında tutulmuşlardır. Bu dönemde dini inançlar, zihinsel engellilerin açlık, soğuk veya acı çekmedikleri yanılgısını desteklemiştir. Rönesans döneminde zihinsel engellilere genellikle olumsuz isimlerle hitap edilmiş ve bu bireyler, varlıklı sınıfların eğlencesi haline gelmiştir. 16. yüzyıl, zihinsel engellilikle ilgili konularda önemli bilimsel ve toplumsal değişimleri işaret eden bir dönemdir. Ancak, bu dönemdeki uygulamalarda genellikle zihinsel engellilere yönelik olumsuz bakış açıları ve kötü muamele öne çıkmıştır (Horvath, vd., 1993:4-6). Rönesans döneminde Avrupa'da, görme engellilik hem bir tür ceza olarak algılanmış, hem de ruhsal bir içsel derinlik veya ödül olarak kabul edilmiştir (Subaşıoğlu ve Atayurt Fenge, 2019:595). Bu dönem, engellilere yönelik olumsuz tutumların tamamen ortadan kalkması da yumuşadığı bir dönemdir. Sığınma evleri, akıl hastaneleri ve yetimhaneler, dini geleneğin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Engellilere yönelik eğitim faaliyetleri, din adamlarının çabalarıyla şekillenmiştir. Pedro Ponce de León ve Juan Pablo Bonet gibi rahipler, özellikle sağırın eğitimi ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi için çalışmışlardır. Paris'te 1760 yılında açılan sağır ve dilsiz mektebinin kuruluşunda ise Charles-Michel de l'Épée öncülük etmiştir (Göncü, 2016:585). Buna benzer şekilde, 1793'te, Fransa'da görme engelli bireyler için ilk zorunlu/mecburi okulun kurulması, engellilerin eğitime erişimini sağlamak adına dikkat çekici bir adımdır (Subaşıoğlu ve Atayurt Fenge, 2019:602).

Tarihsel olarak, engelli bireylere yönelik iyileştirmeler farklı toplumlarda çeşitli kültürel, dini ve yönetsel farklılıklar göstermiştir. Güç ve hakimiyetin fiziksel mücadeleye dayandığı dönemlerde, engelli bireyler diğer dezavantajlı gruplar gibi zorlu bir yaşam sürmüştür. Batı'da modern çağa geçişte, hem işitme hem de görme engellilerin eğitime yönelik önemli gelişmeler, özverili bireylerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. İspanyol araştırmacıların liderliğinde 16. ve 17. yüzyılda işitme ve görme engellilere hizmetler sunulmaya başlanmıştır. 18. yüzyılda ise Fransız etkisiyle zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitiminde ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle

1784'te Valentin Haüy tarafından kurulan "Küçük Yastaki Körlere için Ulusal Okul" görme engelli bireylerin eğitiminde önemli bir dönemeç olmuştur, bu okul dünya genelinde benzeri olmayan bir eğitim kurumu olarak öne çıkmıştır (Mumcu, 2018:11-12).

Ancak, engellilere yönelik olumlu tutumlar ortaya çıksa da, genel olarak bakıldığında, antik çağdan 16. ve 17. yüzyıla kadar olan dönemde, engelliliğin temel nedeni genellikle çevrede var olduğuna inanılan kötü ruhlar, şeytanlar ve bunların olumsuz etkileri olarak algılanmıştır (Özer, 2015:58). Bunun yanında, 18. yüzyılda endüstriyel gelişmelerin ortaya çıkması, her türden engelli bireyin işgücünden dışlanmasına neden olmuştur (Oliver, 1990:27). Bu dönemdeki endüstriyel ilerlemeler, iş dünyasında fiziksel veya zihinsel engeli olan bireyleri işgücünden dışlamış ve bu bireyleri ekonomik süreçlerden uzaklaştırmıştır. Engelli bireylerin tarih boyunca karşılaştıkları zorluklara odaklandığımızda, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra belirgin bir ilerleme gözlemlenmiştir. Bu dönem, engellilik alanında geleneksel deneyimlerden esinlenen bir başlangıç ve tıp ile eğitim alanlarında modern yaklaşımların benimsenmesiyle şekillenmiş, sosyal hakların gelişimi sayesinde de nitelik kazanmış bir süreci ifade etmektedir (Mumcu, 2018:12).

Ancak şu unutulmamalıdır ki; Batı dünyası, engelli bireylere gerek ekonomik gerekse sosyal haklar tanıma konusunda geçmişte oldukça yavaş bir gelişim göstermiştir. 1950'lere kadar süregelen bir dönemde, Avrupa'da bireyleri "normal" ya da "anormal," "engelli" ya da "engelsiz" diye kategorize eden bir ayrımcılık görmekteyiz. Bu dönem, saf bir ırk yaratma ideolojisi çerçevesinde, engelli ve hasta bireylerin acımasızca ortadan kaldırıldığı "Öjenizm" düşüncesiyle öne çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda Hitler yönetimi tarafından zalimce uygulanan bu düşünce, 250.000 engelli ve hasta bireyin gaz odalarında yakılmasıyla son bulmuştur (Aköğretmen, 2023:129). Bu tarihî gerçek, engelli bireylerin toplum içinde dışlanması ve insan haklarından mahrum bırakılmasıyla ilgili acı bir tabloyu yansıtmaktadır. Engellilik, biyolojik bir anormallikten öte, toplumsal dışlanma ve zulmün bir aracı olarak kullanılmıştır.

İslam Medeniyetindeki Engellilik Algısı

İslam dini, insanın varlığına yüklediği değerini ötesinde, insanın içsel özellikleri ve Allah tarafından bahşedilen şerefi vurgulayan bir inanç sistemine sahiptir. Âdemoğullarına verilen bu şeref, her bireyin eşsizliğini ve Allah'ın yeryüzündeki en kıymetli varlık olarak yaratılma gerçeğini içermektedir (Kutlay, 2022:8). Başka bir anlatımla, her bir bireyin, sağlıklı veya engelli olmalarına bakılmaksızın, Allah'ın en güzel biçimde yarattığı değerli varlıklar olduğunu ifade eden, "Biz gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık." ayeti (Tin, 95/4), insanın yaratılışındaki benzersizliği vurgulayan dikkat çekici bir gerçeği önümüze sermektedir. İslam'ın insana verdiği önem, sağlıklı veya engelli olma durumundan bağımsız olarak her insanın temel hak ve haysiyetini koruma ilkesine dayanmaktadır. Bu nedenle, fukarâ, nisâ (kadın), ihtiyâr, engelli veya ihtiyaç sahibi bireyler gibi toplumun savunma gerektiren kesimlerine özel bir özen gösterilmiş ve onların haklarının ihlal edilmemesini temin etmek adına İslam'ın esas prensipleri net bir şekilde ortaya konmuştur. Engelli bireyler özellikle, İslam'ın öğretilerine göre ayrı bir değerle anılarak toplum içinde aktif bir şekilde var olmaları teşvik edilmiştir. Engellilik durumu, insanın değerini azaltan bir faktör olarak görülmemiş, aksine bu bireylerin topluma katılımı ve potansiyellerini kullanmaları teşvik edilmiştir (Musayev, 2013:14; Kutlay, 2022:8).

Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim ayetleri temel alınarak, Hz. Peygamber'in, Hulefâ-yi Râşidîn'in ve İslam devletleri döneminde engellilere yönelik bakış açıları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kaynaklar, engelli bireylere duyulan saygı, sevgi ve yardımseverlik gibi değerleri vurgulayarak, İslam'ın insan odaklı ve adil bir toplum idealini desteklemektedir. İslam'ın bu etkileyici bakış açısı, engelli bireyleri toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve onlara adil bir şekilde davranılmasını savunmaktadır.

Kuran'da Engellilerle İlgili Ayetler

Kur'an-ı Kerim'in engellilik konusunu ele alışındaki çok yönlü bakış açıları, kutsal metni derin bir anlayışla insan hayatına ve toplumsal dinamiklere bağlamaktadır. İlk olarak, kutsal metinde engellilik insanî bir durum olarak tanımlanmıştır. Engellilik sadece bir durum olarak değerlendirilmiş ve bu durumu yaşayan bireylerin insanlık içindeki yerine önem verilmiştir. İkinci

olarak, bazı ayetlerde bireyin engel nedeniyle dinî sorumluluklardan muaf tutulabileceği ifade edilmiştir. Kur'an, engellilik durumunda dinî görevlerin hafifletilebileceğini ve bireyin kendi kapasitesine bağlı olarak sorumluluklarını yerine getirmesine esneklik tanınması gerektiğini belirtmiştir. Üçüncü olarak, metinde engelliliği özür olarak değil, mecazî bir anlam yükleyerek sahibini eleştiren bir dil ile tasvir etmiştir. Engellilik, zayıflık veya eksiklik olarak değil, kişinin ruhsal ve ahlaki güçlenme fırsatı olarak değerlendirilmiştir (Kasar, 2013:66). Bu üç farklı bakış açısının detaylı bir şekilde ele alınması, engellilere yönelik konuları anlama açısından önemli bir adım teşkil etmektedir. Bunlar başlık halinde aşağıda açıklanmaktadır:

1. İlk grup ayetlerde, insanî bir durumu belirgin kılan bir engel: Abese Suresi ve Abdullah b. Ümmi Mektûm olayı

Abese Suresi'nin ilk 12 ayeti, görme engelli Abdullah b. Ümmi Mektûm'un Peygamber Efendimiz'le yaşadığı etkileyici olayla engellilik konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır. Resûl-i Ekrem, müşriklerle kritik bir diplomatik görüşme sırasında, ansızın gelen Abdullah b. Ümmi Mektûm, Allah'ın Rasûlü'nün eteğinden tutarak (Özer, 2015:60) hummalı bir şekilde, "Ya Resulallah, bana Allah'ın sana öğrettiklerinden öğret" demiştir (Kasar, 2013:66). Bu durum üzerine müşriklerle yürütülen kritik diplomasi görüşmesini devam ettirmek isteyen Allah'ın elçisi, Abdullah bin Ümmi Mektûm'un ısrarı nedeniyle sözünün kesilmesine bir an için tepki göstermiş ve yüzünü eksitmiştir. Ancak, devlet başkanının büyük kazanımlar için yaptığı bir şeyin doğruluğunun yanı sıra, engelli bir bireyin taleplerini anlamak ve değer vermek de önemlidir. Bu manzara, adeta devlet başkanının kritik bir diplomasi anında karşılaştığı hassas bir durumu anımsatmaktadır (Özer, 2015:60). Bu bağlamda, Cenâb-ı Hak (C.C.), elçisini engelli bireylerin önemine dikkat çekmek üzere uyararak Abese Suresi 80/1-10 ayetlerini indirmiştir (Abese, 80/1-10). Abese Suresi'nin ilgili ayetlerinde, Peygamber Efendimiz'e Allah'ın dinini iletmeye odaklanırken, "hakka karşı kör" olan bireylere özel bir ilgi göstermemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Kasar, 2013:67). Bu ilahi beyanlar, Allah'ın elçisinin görmezden gelme eğilimine karşı Allah'ın uyarısıyla, engelli bir bireyin taleplerine saygı gösterilmesi ve ona değer verilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Abdullah İbn Mektûm'un olayından sonra, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) ona özel bir ilgi gösterdiği ve "Gel bakalım, Rabbimin beni uyarmasına sebep olan kişi." diyerek ona yönelik olumlu bir iltifatta bulunduğu görülmüştür (Özer, 2015:61). Bu, Resûl-i Ekrem'in, Abdullah İbn Mektûm'u olumlu bir şekilde değerlendirerek ona yönelik bir iltifatta bulunduğunu göstermektedir.

Burada vurgulanmak istenen önemli bir nokta, Kur'an'da engelli haklarının belirlenmesinde etkili bir figür olan İbn Ümmi Mektûm'un rolüdür. İbn Ümmi Mektûm, İslam toplumunda engellilere yönelik çeşitli hükümlerin şekillenmesinde önemli bir etki sağlamıştır. Onun liderliğinde, engellilerin temsilci olarak atanmaları, imamlık ve müezzinlik vazifelerini yerine getirmeleri, savaşa katılmaları, farz namazlara iştirak etmeleri ve korunma amacıyla köpek beslemeleri gibi konularda net hükümler ortaya çıkmıştır (Tezcan, 2007:148).

2. Fiziki engel: Savaşa katılımda muafiyet ve dini yükümlülüklerde hafifletme

İslam, toplumsal adalet ve merhametin temel taşlarına dayanarak, her bireye eşsiz bir değer veren bir dindir. Bu perspektiften bakıldığında, İslam'ın engelli ve yardıma muhtaç bireylere sağladığı destek, insanlık değerlerine duyulan derin bir saygının bir yansımasıdır. Dönemin zorlu şartlarına rağmen, ülke savunması gibi kritik görevlerde bulunması beklenen engelli bireyler, özel bir ayetle desteklenerek bu büyük sorumluluktan muaf tutulmuşlardır (Özer, 2015:60). Bu konuya ilişkin olarak, Tevbe Suresi'nin 9. ayeti olan 9/91'de belirtilen bir ayet-i kerime bulunmaktadır. Bu ilahi beyan, bariz bir şekilde engelli sayılabilecek bireylerin savaşa katılmama hakkını vurgulamaktadır. Zayıf, hastalıkla mücadele eden veya savaşa katılacak donanımına sahip olmayan bireyler, Allah'a ve O'nun Elçisi'ne bağlılık göstermeleri durumunda sorumluluktan muaf tutulmaktadır (Tevbe, 9/91). Bu, bireylerin fiziksel veya sağlık durumlarından kaynaklanan engelleri nedeniyle savaşa katılmama hakkına dair dini bir teminat olarak değerlendirilebilir. İslam'ın öğretilerine göre, bu durumda olan bireylerin savaşa katılmama hakkının korunması, Allah'ın merhamet ve bağışlamasıyla uyumlu bir şekilde ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle,

Allah'ın çok bağışlayan ve çok merhamet eden olduğu vurgulanarak, bu durumdaki bireylere olan anlayış ve hoşgörü vurgulanmış olmaktadır.

Engellilerin savaşa katılma konusunda muaf tutulması ile ilgili olarak Cenâb-ı Hak (C.C.) tarafından indirilen diğer bir ayet, Fetih Suresi (48/17)'dir. Bu ayet, savaşa katılım konusundaki muafiyetleri detaylandırarak engellilere özel bir durumu ele almaktadır. Söz konusu bu ayette, savaşa katılma konusunda engelleri bulunan bireylerin, özellikle körlük, topallık ve hastalık gibi fiziksel zorlukları olanların bu görevi yerine getirmek zorunda olmadığı vurgulanmaktadır. Engellilerin savaşa katılım konusundaki muafiyetle ilgili olarak, bir başka ayet Nisa Suresi (4/95)'dir. Bu ayet, engellilere özel durumu ele almakta ve savaşa katılmalarının zorunlu olmadığını ifade etmektedir. Bu ayet, müminler arasında savaşa katılanlar ile evlerinde oturanlar arasında bir farklılığa işaret etmektedir. Ayet, Allah yolunda mal ve canla savaşan müminlerin, sadece evlerinde oturanlara göre değil, aynı zamanda derece itibarıyla de daha üstün olduklarını belirtmektedir. Bu, Allah'ın savaşa katılan müminlere, özellikle de fedakârlıkta bulunanlara, daha yüksek bir mükâfat ve derece vaat ettiği anlamına gelmektedir. Ayetin devamında, her iki grup mümine de cennetin vaat edildiği ifade edilse de, savaşa katılanlara daha büyük bir ödülün verildiği vurgulanmaktadır.

Kur'an'ın Kerim, insanların sorumluluklarını sadece güçleri dâhilinde taşıyabilecekleri bir ölçüde yüklediğini vurgulamaktadır. Bu temel prensip, güçleri yetmeyen durumlardan insanları sorumlu tutmamak ilkesini içermektedir. Bu gerçek, Hac suresi (22/78), Bakara suresi (2/185, 2/286), Nisa suresi (4/28), A'la suresi (87/18) gibi ayetlerde açıkça ifade edilmektedir. Bu ayetler, İslam'ın sorumluluk konusundaki temel prensiplerini ortaya koyan, kolaylaştırmadan yana ilkelere vurgu yapan önemli ifadeler içermektedir. İslami hükümler, "mükelleflerden zorluğun kaldırılması" genel ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede, görme engelli insanlar, dinî görevlerle ilgili olarak sadece güçlerinin yettiği şeylerden sorumlu tutulmaktadırlar. İslam'ın genel ilkesi, engelli bireylerin, özelde görme engelli insanların, dinî sorumluluklarını yerine getirirken karşılaştıkları zorlukların hafifletilmesini öngörmektedir. Bu prensip, Kur'an'da genel olarak "kolaylaştırma" ilkesini sürdürmekte ve bu konuyu ayrı ayetlerde düzenlemektedir (Tezcan, 2007:155).

Konuyla ilgili olarak Nur Suresi, İslam hukukunda engellilere yönelik bazı dini yükümlülüklerin yerine getirilmesinde kolaylık sağlayan hükümleri içermektedir. Bu sure, özellikle engellilik durumlarını dikkate alarak, müminlere dinî vecibelerini daha rahat bir şekilde yerine getirmeleri için esneklik sunan belirli hükümleri içermektedir. Bu konuya ilişkin olarak, Nur Suresi'nin 24. ayeti olan 24/61'de belirtilen bir ayet-i kerime bulunmaktadır. Bu ayet, İslam'ın toplumsal sorumluluklara yaklaşımını vurgulayarak, kör, topal veya hasta gibi fiziksel engellere sahip bireylerin bu görevlerden mazeretlerine bağlı olarak muaf tutulabileceğini öne sürmektedir (Nur, 24/61). Ayet, İslam'ın temel ilkelerinden olan adalet ve insan haklarına duyulan hassasiyeti belirterek, toplum içindeki farklılıklara saygı gösterme ve her bireyi yetenekleri ve durumlarına göre değerlendirme zorunluluğunu vurgulamaktadır. Yukarıdaki ayetlere ek olarak, engellilerin durumu, fiziksel anlamda benzetme bağlamında vurgulanan bir olgu olarak da öne çıkarılmıştır. Hûd Suresi, 11/24 ayetinde, görme yeteneğine sahip olanla olmayan arasında bir benzerlik bulunmadığını ifade etmiştir. Bu ayette, sadece bir durum tespiti ve benzetme yapılmasıyla birlikte, görme ve işitme engellilerin aşağılanması veya hor görülmesi gibi bir durum asla söz konusu değildir. Tam tersine, bu ayet, Allah'ın yaratılışındaki çeşitliliği vurgulayarak, her bir varlığın özünde bir değer taşıdığını ve farklı yeteneklere sahip olmanın insanları aşağılamaya değil, birbirini anlamaya teşvik ettiğini ifade etmektedir (Karagöz, 2004:18).

3. Mecazi olarak kullanılan "engel" terimi:

Kur'an, pozitif ilimlerin incelediği fiziksel engellilik durumuna ek olarak özellikle manevi engelliliği vurgulayarak dikkat çekici bir perspektif sunmaktadır. Bu anlam yüklemesiyle, sağır, dilsiz ve kör gibi kavramlar genellikle fiziksel kısıtlılıkların ötesinde, gönül kulağı, dil ve gözde bulunan manevi engelliliğe işaret etmektedir (Işık, 2013:4). Başka bir deyişle, Kur'an'daki görme, işitme, ortopedik engellilik gibi bedensel kısıtlılıklar ile zihinsel özürüllüğe dair ayetlerin büyük bir çoğunluğunun, mecazi bir anlam taşıdığı göze çarpmaktadır (Karagöz, 2004:17). Bu ayetlerin

genellikle müşrikler, kâfirler ve münafıklar hakkında kullanıldığı gözlemlenmektedir. Kur'an'ın perspektifine göre, engellilik kavramı sadece insanın fiziksel yapısıyla değil, aynı zamanda manevi ve kalbi yönleriyle de ilişkilidir. Bu bakış açısına göre, engellilik yalnızca fizyolojik bir eksiklik ya da kusur değil, aynı zamanda insanın doğuştan getirdiği saygınlığı ve safiyetini koruyamamasından kaynaklanan bir durumdur (Acar, 2013:135). Abese Sûresi dışında, Kur'an'da, 38 farklı ayette, "âmâ ve türevleri" terimi, hakikate, hidayete ve gerçeklere karşı olumsuz bir mecazi anlam içinde, yani "körlük" anlamında kullanılmaktadır. Bu terimler, genellikle insanların manevi görmeme durumunu, gerçekleri idrak edememe halini ve hidayeti reddetme eğilimini ifade ederek, manevi anlamda bir körlükten bahsetmektedir (Kasar, 2013:68). Bu konuya ilişkin olarak, Hacc Suresi'nin 22. ayeti olan 22/46'de belirtilen bir ayet-i kerime bulunmaktadır. Bu ayet, İslam'ın tebliğini reddeden kişilere yönelik bir uyarıyı içermektedir. Ayet, bu kişilere hitap ederek, onların yeryüzünde dolaşıp düşünme yeteneklerini kullanmamış olmalarını sorgulamaktadır. Eğer bu kişiler düşünce kapasitelerini ve işitme yeteneklerini kullanmış olsalardı, gerçeği kavrayabilecekleri ve doğru yolu bulabilecekleri ifade edilmektedir. Ancak ayetin devamında, gerçek körleşmenin fiziksel gözlerde değil, kalplerde meydana geldiği vurgulanmaktadır. Gözlerin kör olmadığı, ancak kalplerin körleşebileceği ifade edilerek, şahsiyatların önyargılar, saplantılar veya kötü niyetlerle kalplerini kapatarak gerçeği görmekten uzaklaşabilecekleri anlatılmaktadır.

Peygamber Efendimiz' in Engellilere Yaklaşımı

İslam dini, toplumda birlik, kaynaşma, beraberlik ve sevgi gibi temel değerlerin yanı sıra merhamet ve yardımlaşma duygularının hâkim olmasını öngören bir anlayışa sahiptir. Bu çerçevede, özellikle engelli, hasta ve yaşlı bireylerle ilgilenmek ve onlara yardım etmek, İslam'ın öğretilerine uygun olarak olumlu bir davranış olarak nitelendirilmiştir (Musayev, 2013:14). Bu değerler, Maide Suresi'nin 5. ayeti olan 5/2'de belirtilmiştir. Bu ayet, Müslümanları Allah'a karşı gelmekten sakınmaya, adaleti korumaya, insanlar arasında hakkaniyeti sağlamaya ve yardımlaşmaya teşvik etmektedir. Bu temel prensipler, toplumda yardımlaşma ve merhametin önemini vurgulamakla birlikte, özellikle dezavantajlı veya ihtiyaç sahibi bireylerle ilgilenmeyi öne çıkarmaktadır.

Hz. Muhammed, peygamberlik görevini yerine getirirken sadece belirli bir grup insanı değil, kadın-erkek, genç-yaşlı, hasta-sağlıklı, engelli-engelsiz demeden, ırk, renk, dil gibi ayrımlara takılmadan tüm insanları hak yola çağırmıştır. O, evrensel bir mesajın taşıyıcısı olmuş, sadece belli bir topluluğa değil, tüm insanlığa hitap etmiştir (Eser, 2018a:292). Allah tarafından "Üsvetun hasenetün" olarak nitelendirilen Hz. Peygamber, sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmaksızın, müstakbel dönemlere de yön veren emir ve tavsiyelerinde engellileri öncelikli bir hedef kitle olarak görmüştür (Karan, 2016:421). Hz. Peygamber, insanlığa rahmet olarak gönderildiği dönemde, özel bir ilgi ve duyarlılıkla engellilere yaklaşmış, birebir ilişkiler kurarak sorunlarına çözüm bulmuş ve moral vermiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in engellilere verdiği değer, onların hayatlarında aktif bir rol oynamalarını sağlamış ve bu tutum, pek çok hadiste yansıtılmıştır (Sancaklı, 2006:49). Hz. Peygamber'in engellilere yönelik bu özel ilgisi, hadisler aracılığıyla geniş bir şekilde belirtilmiştir. Engellilere yönelik hadislerin sayısı oldukça fazla olup, bu hadislerde genellikle onların toplumsal entegrasyonunu ve yaşamlarını kolaylaştırmaya yönelik öğütler bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in engelli bireylere gösterdiği özel ilgi ve onlara sunulan yardımın, Allah'a olan bir ibadet olarak kabul edilmesi, pek çok hadis ve yaşantısıyla dikkat çekicidir (Ünal, 2018b:1465). Resûl-i Ekrem, görme engelli bir kimseye rehberlik etmenin, sağır ve dilsiz bir bireye rehberlik yapmanın, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını karşılamanın, hasta birine yardım etmek için çaba sarf etmenin, güçsüz bir kişinin koluna girip yardımcı olmanın sadaka olarak kabul edileceğini ifade etmiştir (Musayev, 2013:14). Müslümanlar, bu öğretilere bağlı kalarak, mümkün olduğunca bu prensipleri hayata geçirmeye çaba göstermişlerdir. Örnek olarak, İslam'ın ilk dönemlerinden biri olan Abdurrahman b. Ka'b gibi önde gelen sahabelerden biri, babası âma olduğunda ona rehberlik etmiş ve Cuma namazları sırasında mescide götürmüştür. Bu durum, engelli bir bireyin toplum içinde aktif bir şekilde yer almasını teşvik eden etkileyici bir örnektir (Ağaoğlu, 2019:276).

Hız Peygamber, engellilerle ilgili olarak kullanılan kör, topal, sağır gibi ifadelerden kaçınmayı, engellileri rahatsız edecek bakışlardan ve alaylardan sakınmayı, güç yetiremeyecekleri işleri yüklememeyi, onlarla en güzel şekilde iletişim kurmayı, onları hor görmemeyi ve istismar etmemeyi öğütlemiştir (Ünal, 2016:75-100). Bu durumu örneklemek gerekirse, Hız Peygamber'in hanımlarından olan Hız Aişe'nin Yahudi asıllı Safiye hakkındaki "Boyu da pek kısa, yere çok yakın" ifadesiyle yaptığı kısa boylu olma yorumu sonrasında Rasûlullah'ın onu uyararak "Öyle (kötü) bir kelime kullandın ki, denize karışsaydı muhakkak onu bulandırırdu." buyurması, Hız Peygamber'in dilin özenli ve saygılı kullanılmasına verdiği öneme güçlü bir örnektir (Ağaoğlu, 2019:276). Bunun yanı sıra Hız Peygamber, engellilerin topluma tam olarak entegre olmalarını sağlamak amacıyla eğitim, istihdam ve çeşitli idari görevler de vermeyi teşvik etmiştir. Bu, Hız Peygamber'in engelli bireylerin haklarına saygı gösterilmesini ve toplum içinde tam anlamıyla yer almalarını vurgulayan dikkat çekici bir tavsiyedir (Ünal, 2016:75-100).

İslam'ın öğretilerinde, engellilere yönelik önemli bir konu, istihdam ile ilgili politikaların titizlikle değerlendirilmesidir. Hız Peygamber'in göreve atama politikasında, ehliyet ve önemli şartları titizlikle değerlendirdiği, bu şartlara uygun olan bireyleri istihdam etme konusundaki hassasiyeti dikkat çekicidir. Engelli veya engelsiz tüm bireyleri kapsayan bu yaklaşım, toplum içinde izole bir yaşam sürmelerini önleyerek, herkesin potansiyelini kullanmasını teşvik etmeyi amaçlamıştır (Ağaoğlu, 2019:277). İslam Peygamberi'nin öğretileri, engellileri pasif bir toplumsal kesim olarak değil, aksine üretken bireyler olarak görmekte ve onların topluma katkı sağlamalarını teşvik etmektedir (Musayev, 2013:15; Döndüren, 2023:6). Bu öğretiler, engellilerin iş gücüne katılmasını teşvik ederken, toplum içinde aktif bir rol üstlenmelerini ve potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koymalarını vurgulamaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, engelliler Medine şehir devletinde çeşitli kademe ve hizmet alanlarında aktif bir rol üstlenmişler ve toplumla iç içe yaşamışlardır. Bu dönemdeki çarpıcı bir örnek, Hız Peygamber'in savaşa çıktığında Medine'ye görme engelli olan Abdullah İbn Mektûm'u defalarca (en az 13 kez) vekil olarak bırakmış olmasıdır (Musa, 2001:209-210; Beşer, 2012; Karan, 2016:424). İslam, engellilerle ilgili çeşitli hükümleri belirlerken, özellikle Abdullah b. Ümmi Mektûm örneği üzerinden bu konuları açıklığa kavuşturmuştur. Bu hükümler arasında, engellilerin vekil bırakılmaları, imamlık yapmaları, savaşa iştirak etmeleri, farz namazlarda katılmaları ve korunma amacıyla köpek beslemeleri gibi konular öne çıkmaktadır (Aydın, 1999:434-435). İslam'ın bu öğretileri, engellilerin toplumsal hayatta aktif bir şekilde yer almalarını desteklerken, onlara yönelik özel hükümlerle toplum içindeki rollerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. İstihdamla ilgili hadisler bu bağlamda sadece bir örnek olarak değil, aynı zamanda engelli bireylerin toplumsal katılımlarını artırmak adına yapılan çeşitli uygulamaları da içermektedir.

Örneğin, Hicazlı Zahir bin Haram'ın fiziksel özellikleri nedeniyle toplumdan uzaklaştığı ve çölde yaşadığı bilinmektedir. Hız Peygamber, Zahir'i topluma kazandırmak ve ona istihdam sağlamak amacıyla önemli bir adım atmıştır. Medine'de açılan bir pazar yeri aracılığıyla, Zahir'in ürünlerini satması desteklenmiştir (Güler, 2013:XLIV/90). Yine, az görmesi nedeniyle engeli bulunan sahabe Abdullah b. CahşSeriyyesi, önemli bir örnektir. Hız Peygamber, onu ilk seriyye komutanı olarak atayarak, engeline rağmen liderlik yapmasını engel olarak görmemiştir (Karan, 2016:431). Benzer şekilde, Muâz b. Cebel'in ayağından engelli olmasına rağmen Yemen'e vali olarak atanması da dikkat çekicidir. Bu örneklerle birlikte, görme engelli İtbân b. Mâlik'in kendi topluluğuna imamlık görevinde bulunması da engellilerin toplum içindeki aktif rollerini sergilemesine örnek teşkil etmektedir (Seyyar, 2016:90-92). İslam'ın engellilere yönelik bu inklüzyon politikaları, sadece toplum içindeki varlıklarını güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda engellilerin çeşitli alanlarda liderlik ve sorumluluklar üstlenebilecekleri fikrini destekleyerek toplumsal eşitliğe önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Hız Peygamber, engelli sahabelerin toplumdan soyutlanmalarına izin vermemiş ve sosyal dışlanmanın bir engellilik durumu olduğunu kabul etmiştir. Engelli sahabelerle iletişim kanallarını açık tutarak onların toplumsal bütünleşmesini sağlamıştır (Sapançalı, 2005:53). Bu konuda engellilerin toplumsal bütünleşme konusunda örnek olarak Abdullah b. Ümmü Mektum'un olayını gösterebiliriz. Âma olması ve evinin uzaklığı nedeniyle Mektum'un mescide gelememe talebini Hız Peygamber reddetmiş ve ona toplumsal yaşamdan ayrı kalmaması için izin

vermemiştir (Karan, 2016:436). Hz. Peygamber'in bu tavrı, engelli bireyleri toplumsal yaşama dâhil etme ve onların sosyal izolasyonu önleme konusundaki önceliğini vurgulamaktadır. Buna benzer şekilde, İslam'da dışlanma ve evlilik konusundaki önemli bir hadis, Cüleybib'in yaşam öyküsüdür. Cüleybib, fiziksel görünüşü nedeniyle toplumda dışlanan bir birey olarak algılanmıştır. Ancak, bu durum, Allah Rasulü'nün örnek davranışları ve değer verici tutumuyla önemli bir perspektif değişikliği yaşamıştır. Hz. Peygamber, Cüleybib'i evlendirerek ve ona değer vererek, toplumun dışlayıcı normlarına karşı çarpıcı bir duruş sergilemiştir (Eser, 2013:60). Benzer bir durumda, toplumda dışlanmış ve evlenme imkânı bulamayan Zahir b. Haram olayıdır. Hz. Peygamber, Haram'a babalık yaparak kız bulma sürecine girmiştir. Başlangıçta kendi için istediği zannıyla aile kabul etmiş, ancak daha sonra Zahir için olduğunu anlayınca kızın annesi itiraz etmiştir. Ancak kızın isteğiyle evlilik gerçekleşmiştir (Karan, 2016:434).

Hz. Peygamber'in empatik iletişim ve insanlara gösterdiği saygıyı vurgulayan önemli bir örnek, Cüleybib'in yaşadığı olaydır. Cüleybib, fiziki görüntüsüyle çekiciliği olmayan, cinsel arzularını kontrolde zorlanan ve toplumda dışlanan bir sahabe olarak tanımlanır. Hz. Peygamber, Cüleybib'in zor durumunda empati göstermiş ve onun toplumun dışına iten duygularını anlamıştır. Diğer sahabelerin tepkilerine karşı, onu yanına çağırarak şu sözleri söylemiştir: "Bak ey Cüleybib; Birinin senin Annenle zina yapmasını ister misin? Hayır, vallahi ya Resulüllah istemem. Diğer insanlar da annesine bunun yapılmasını istemezler. Başka birinin halanla veya kızınla zina yapmasını ister misin? Hayır, vallahi asla istemem. Aynen öyle de başkaları da halalarıyla, kızlarıyla zina yapılmasını istemezler." Hz. Peygamber, ardından dua ederek Cüleybib'in günahlarını affetmesi ve kalbini temizlemesi için Allah'a yönlendirmiştir (Karan, 2016:432-433). Bu hadis, toplumda dışlanan bireylerle empati kurmanın, onlara saygı göstermenin ve yardım elini uzatmanın İslam öğretilerinde ne kadar önemli olduğunu gösteren bir örnek olarak öne çıkmaktadır.

Hz. Peygamber (S.A.V.), engelli ve kalıcı hastalıkları olan insanlara karşı incitici durumları ve dışlayıcı davranışları yasaklamıştır. Efendimiz (S.A.V.), "Cüzzamlılara uzun süre bakmayın." diyerek engelli bireylere karşı incitici bakışlardan kaçınılmasını ve onların içine kapanmalarına neden olacak davranışları önlemiştir (Yılmaz, 2017:127). Buna ilaveten, Mekke'nin fethi sırasında yaşanan olaylar, Hz. Peygamber'in engelli bireylere karşı gösterdiği saygılı tutumu derinlemesine ortaya koymaktadır. Bu örneklerden biri, Hz. Ebû Bekr'ün âma babası Ebû Kuhâfe'yi sırtına alarak Hz. Peygamber'in yanına getirmesi anlatılmaktadır. Ancak, Hz. Peygamber'in kendilerinin gitmelerinin daha uygun olacağını söylemesi, engelli bireylere karşı olan saygının ve hassasiyetin sağlam bir temelini atıldığını göstermektedir (Ağaoğlu, 2019:278).

Hulefâ-yi Râşidîn ve İslam Devletleri Döneminde Engellilik Anlayışı

Hulefâ-yi Raşidin'den (4 halife) itibaren Osmanlı dönemi sonlarına kadar olan süreçte, İslam liderleri, Resûl-i Ekrem Efendimiz' in (S.A.V.) kılavuzluğundaki eşitlik, adalet ve hoşgörü gibi öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kalarak, toplumsal refahı ve adaleti sağlama hususundaki kararlılıklarını en etkileyici bir şekilde sergilemişlerdir (Özer, 2015:62). Râşid Halifeler döneminde, sosyal hizmetlere odaklanılarak, dezavantajlı gruplara özel destek sağlanmıştır (Çelik, 2017:376). Özellikle, görme engellilere özel yardımcılar tahsis edilmiştir. Bu dönemde, engelli bireylerin ihtiyaçlarına duyulan hassasiyet, dinî inançlarına bakılmaksızın karşılanmıştır (Eser, 2016:485). Bu kapsamlı yaklaşım, toplumsal dayanışmanın güçlendirildiği ve engellilerin toplumsal hayatta etkin bir şekilde rol alması için teşvik edildiği bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu tarihi dönem, adalet ve merhametin öncelikli olduğu bir toplum idealini hayata geçirme çabasının zirvesini temsil etmektedir.

Hz. Ebubekir'in (R.A.) liderliği sırasında engellilere yönelik özel ilgi ve topluma kazandırma çabaları, tarihsel kaynaklarda dikkat çekici bir biçimde belirtilmiştir. Bu çabalara en çarpıcı örnek, Hz. Ebubekir'in en yakınındaki ortopedik engelli sahabe Abdurrahman İbni Avf ile sık sık gerçekleştirdiği istişarelerdir (Eser, 2018b:48). Aynı zamanda, Hz. Ebubekir'in Allah Rasulü'nün engellileri ziyaret etme örneğinden ilham alarak, halifelik döneminde Yemâme Savaşı'nda yaralanan ve elini kaybeden Nesîbe Bint Ka'b'ı ziyaret ederek onun durumuyla ilgilenmiş olması da bu özel ilgiyi vurgulayan bir diğer önemli örnektir (Eser, 2016:487). Bu dönemde, müslüman

ve zimmî (gayri müslim) engelliler arasında ayırım yapılmaksızın herkese önem verilmiştir. Halid b. Velid'in Hire halkıyla yaptığı antlaşmada, "Hastalık, sakatlık veya musibetle fakir düşenlerin cizyeleri düşürülecek, İslam beldelerinde yaşayan engellilere yardım yapılacak, diğer yerlerdeki engellilere ise yardım edilmeyecek." denilerek, İslam beldelerindeki gayri müslim engellilere de yardım edildiği vurgulanmaktadır (Fayda, 2014:175).

Hz. Ebubekir'in devlet başkanlığı döneminde, istihdam konusuna büyük bir önem atfettiği ve engellilerin istihdamı teşvik ettiğine dair birçok örnek olaya rastlandığı tarihi kaynaklarda belirtilmektedir. Bu bağlamda, Hz. Ebubekir'in görme engelli sahabesi Ebû Süfyan Sahr b. Harb'ı Necran'a vali olarak ataması, istihdam konusundaki çabalarının önemli bir örneğidir (Karasu, 2019:1385). Bu durum, üstelik bu istihdamın valilik gibi önemli bir makamda gerçekleştiği, engelli bireylerin toplum içinde etkili bir şekilde görev aldığına dair önemli bir örnektir.

Hz. Ömer'in perspektifinden engellilere bakıldığında, onun bu konudaki bakış açısını anlamak, engellilere yönelik toplumsal duruşunu aydınlatmak açısından önemlidir. Hz. Ömer (ö. 23/644), İslam devletinin dört halifesinden biri olarak görev yapmış, liderlik ve reform çabalarıyla tanınmış bir isimdir. Mezkûr dönem, her alanda yoğun bir kurumsallaşma sürecinin yaşandığı bir dönem olarak bilinmektedir. İslam devletinin genişlemesi sonrasında ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlara çözüm bulmak amacıyla devlet bütçesinden desteklenen ilk sosyal sigortalar kurumunu oluşturarak kimsesiz ve fakir çocukları koruma hedefini hayata geçiren önemli liderlerden biridir (Özer, 2015:62). Hz. Ömer, İslam devletinde herkesin aç kalmamasını sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Engellilere, çocuklara, hastalara, yaşlılara, yetimlere, gazilere, dullara, yoksul ve kimsesiz ailelere devlet yardımı sistematik bir şekilde Hz. Ömer'in halifeliği döneminde başlatılmıştır (Ünal, 2018a:484). Özellikle bu dönemde, Hz. Ömer'in önderliğinde Beytu'l-mal adlı mali teşkilat kurulmuş ve atâ (maaş) defterleri oluşturulmuştur. Bu defterlerde maaş alanların kayıtları tutularak, toplumun çeşitli kesimlerine, engelliler de dâhil olmak üzere maaşlar ödenmiştir. Bu sosyal yardım uygulaması, Hz. Ömer'in adil mali sistem ve toplumsal yardımlar konusundaki kararlılığını yansıtan önemli bir adımdır (Akyüzoğlu, 2020:74). Ayrıca, Hz. Ömer'in engelli ve kronik hastaların desteklenmesine verdiği önem, Dimesk toprağındaki el-Câbiye'ye yaptığı seyahat sırasında cüzzam hastalığına tutulan Hristiyanlara gösterdiği ilgi ile belirginleşmiştir. Bu bağlamda Hz. Ömer, görevlilere bu hastalara zekât gelirlerinden yardım yapmalarını ve yiyecek tahsis etmelerini emretmiştir (Eser, 2018b:50). Bu etkileyici uygulama, Hz. Ömer'in sadece müslüman topluluğuna değil, genel olarak toplumdaki dezavantajlı kesimlere yönelik sosyal sorumluluk anlayışının güçlü bir örneğini sunmaktadır. Buna benzer, Hz. Ömer'in devlet yönetimindeki etkileyici liderliği, hazineden sorumlu memur Muaykîb b. Ebî Fâtıma'nın yaşadığı cüzzam hastalığına verdiği özel önemde de göstermiştir. Ebî Fâtıma'nın hastalığına bizzat ilgi gösteren Hz. Ömer, Yemen'den getirttiği kendini uzman doktorlar aracılığıyla tedavi sürecine öncülük etmiştir (Acar, 2013:154). Bu olay, Hz. Ömer'in sadece toplumun genelini değil, devlet görevlilerinin sağlığını dahi özenle takip ettiğini ve onlarla kurduğu özel ilişkiyi vurgulamaktadır. Yine, Hz. Ömer, engelliler ve kronik hastalığı olanlarla ilgilenmiş ve onların tedavi edilmeleri veya sosyal yaşama uyumları için uygulamalarda bulunmuştur. Ayrıca, hayatlarını kolaylaştırmak amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Özellikle, engellileri önemli görevlere getirerek toplum içinde aktif bir rol almalarını teşvik etmiştir. İmrân b. Husayn (ö. 52/672), bu alanda dikkate değer bir örnektir. Midesinde meydana gelen su toplaması nedeniyle otuz yıl boyunca kronik bir hastalıkla mücadele etmiş ve zamanın koşullarına uygun olarak mide ameliyatı geçirerek yağlarının alınması gerekmiştir. Bu süreç sonucunda yatağa bağımlı hale gelmiş ve özel olarak tasarlanmış bir yatakta yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır (Çelik, 2018:369). Aynı hassasiyet, Hz. Ömer'in görme engelli sahabe Said b. Yerbû'a ziyaretinde de kendini göstermiştir. Onu gözlerini kaybettiği için ziyaret eden Hz. Ömer, Cuma namazı ve cemaatinden ayrılmama konusunda tavsiyede bulunmuştur. Said, kendisine rehberlik yapacak bir kişinin olmadığını ifade edince, Hz. Ömer hemen bir kişiyi ona yardımcı olması için görevlendirmiştir. Bu örnek, Hz. Ömer'in engelli bireylere duyduğu hassasiyeti ve onlarla empatik bir ilişki kurma çabasını açıkça yansıtmaktadır (Eser, 2014:43).

Kûfe valisi olarak görev yaptığı dönemde, Nihâvend ile Hûzistan savaşlarına liderlik etmiş ve bu savaşlarda önemli başarılar elde etmiştir (Acar, 2013:153). Bu tür görevlendirmelerle engelli

bireyleri toplumsal sorumluluklarda etkin bir şekilde değerlendirerek, Hz. Ömer'in liderlik anlayışının geniş perspektifini ve adalet prensiplerini vurgulamıştır. Özellikle engelli bireyleri savaş liderliği gibi kritik görevlere atanarak, onların toplumda eşitlik ilkesine dayalı bir rol üstlenmelerine imkân tanımıştır. Bu görevlendirmelere bir örnek de Hz. Ömer'in, İmrân'ı engelli olmasına rağmen önce öğretmen olarak, daha sonra ise kadı olarak görevlendirmesidir. Bu örnek, Hz. Ömer'in engelli bireylere eşit fırsatlar tanıma ve toplumda aktif roller üstlenmelerine destek olma konusundaki öncü tutumunu vurgulamaktadır (Ünal, 2018a:485).

Engellilere yönelik olumlu yaklaşım, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde de önemli bir yer tutmuştur. Hz. Osman, engellilere gösterdiği özel ilgiyle birlikte, onları ehliyet ve liyakat esasına dayanarak çeşitli görevlerde istihdam etmiştir. Hz. Peygamber'in zihinsel engelli sahabe Habbân b. Münkız'a gösterdiği büyük hassasiyet, Hz. Osman tarafından da aynı özenle devam ettirilmiştir. Habbân'ın aldatılmadan ticaret yapabilmesi için gerekli tedbirleri almıştır. Bu örnek, engelli sahabilere sadece toplumsal değer vermekle kalmayıp, aynı zamanda günlük yaşamda da destek sağlanması gerektiğini öne çıkarır. İnsanların potansiyellerini en iyi şekilde değerlendirmeye yönelik bir anlayışı yansıtarak, engellilerin toplum içinde tam katılımını teşvik eder. Öte yandan, bu olumlu yaklaşımın bir diğer örneği Yermük Savaşı'nda gözünü kaybeden sahabe Eş'as b. Kays'ta görülmektedir. Hz. Osman, onu Azerbaycan'a vali olarak atayarak liderlik pozisyonuna getirmiştir (Eser, 2016:496-497). Bu durum, engelli sahabilere toplumsal görevlerde etkili bir şekilde yer almalarına yönelik Hz. Osman'ın öncü yaklaşımını yansıtmaktadır.

Hz. Peygamber'in (S.A.V.) öncülüğünde başlatılan ve Hz. Ömer'in önderliğinde kurumsallaştırılan sosyal hizmet uygulamaları, Emevîler'in ilk dönemlerinde olumsuz etkilenmiş olsa da, Ömer b. Abdülazîz döneminde yeniden ele alınarak daha sistemli bir yapıya kavuşturulmuştur (Çelik, 2019:619). Bu dönemde sosyal hizmetlerin etkili bir şekilde düzenlenmesi, Ömer b. Abdülazîz'in liderliği ve vizyonu sayesinde dikkat çekici bir başarıya dönüşmüştür. Ömer b. Abdülazîz döneminde engellilere yönelik gerçekleştirilen önemli sosyal hizmet uygulamaları, insanlık değerlerine duyulan derin bir bağlılığı ve toplumsal sorumluluğu yansıtmaktadır. Engelli ve kronik hastalığı olan bireyler, mali destek ve görevlendirilen yardımcıları aracılığıyla sosyal yaşamlarını kolaylaştırmışlardır. - Ömer b. Abdülazîz'in, engellilere yüksek miktarda maaş tahsis ettiği bilinmektedir; bu durum, onun sosyal hizmet anlayışındaki etkin çabalarını yansıtmaktadır. Örneğin, Basra'nın fakihlerine aylık üç dirhem tahsis edilmiştir. Yine, Müzmin hastalıkları olan bireylere ise aylık elli dirhem maaş verilmiştir (Çelik, 2019:628; Yeniçeri, 2013:756). Devletin artan imkanlarıyla birlikte engellilere yönelik kurumsal hizmetler engel derecelerine göre düzenlenmiştir. İlk örnek, altıncı Emevi Halifesi Velid b. Abdülmelik (86-96/705-714) tarafından oluşturulan Divanu'z-Zemnâ (Müzminler-hastalar Divanı/teşkilatı) çatısı altında gerçekleşmiştir. Halife, Şam'da 88/706 yılında her türlü hastalıkla ilgilenen bir sağlık kompleksi (Bîmâristan) inşa etmiş ve engelli hizmetlerini içermiştir. Bu komplekste, görme engelliler, kötürüm olanlar ve cüzzamlılar gibi engellilere özel hizmetler sunulmuştur. Her bir bakıma muhtaç kişi için ayrı bir görevli istihdam edilmiş ve ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu uygulama, döneminde engellilere yönelik kurumsal hizmetin öncüsü olarak öne çıkmaktadır (Akyüzoğlu, 2020:74).

Abbâsiler döneminde, sosyal yardım ve korumanın büyük bir önem taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, Halife Mansur'un (ö.158/775) valilerine yazdığı mektupta ortaya çıkmaktadır. Mektupta, devletin kasasından dul kadınlara, yetimlere ve körlere düzenli bir şekilde iâşe sağlanması emredilmiştir. Dahası, Mehdi (ö. 169/786) döneminde ise bu sosyal yardım uygulamaları genişletilerek, akıl hastalarına sürekli iâşe yardımının yapılması emredilmiştir. Bu uygulamalar, Abbâsiler döneminde toplumun dezavantajlı gruplarına yönelik sosyal hizmetlerin sürdüğünü açıkça göstermektedir. Bu dönemde devletin, toplumun zayıf ve dezavantajlı bireylerini koruma ve destekleme amacına yönelik ciddi çabalar sarf ettiği anlaşılmaktadır (Özer, 2015:63). Abbâsiler döneminde sosyal hizmetlerle birlikte tıp alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu süreçte atılan etkileyici adımlardan biri, birçok hastanenin kurulması olmuştur (Eyyüp, 1989:272). Özellikle Abbâsî Halifesi el-Mütevekkil (847-861) tarafından gerçekleştirilen önemli bir adım, tarihteki en eski akıl hastanesi olan Deyri Hızkıl akıl hastanesinin kurulmasıdır. Bu hastane, sadece akıl hastalarının

tedavisine odaklanan ve tarihi bir girişimi temsil eden özel bir sağlık tesisi olarak öne çıkmıştır (Güçtekin, 2014:25). Bu sağlık hizmetleriyle birlikte, Abbâsî Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansûr'un döneminde toplumun diğer dezavantajlı gruplarına yönelik de önemli adımlar atılmıştır. Görme engelliler, yetimler, yaşlı kadınlar ve zihinsel engelliler için ayrı ayrı konutlar inşa edilmiştir (Yıldırım ve Altungök, 2015:274). Bu uygulama, toplumsal dayanışma ve adaletin vurgulandığı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Dolayısıyla, hem tıp alanındaki yenilikler hem de sosyal hizmetlerdeki bu özel önlemler, Abbâsiler döneminin toplumsal refah ve adalet anlayışının izlerini taşımaktadır.

Selçuklular döneminde, engellilere yönelik yapılan yatırımların, önceki İslamî devletler olan Emevî ve Abbâsî dönemlerinden benzer özellikler taşıdığı gözlemlenmektedir. Aktaş'ın belirttiği gibi (2023:115), bu dönemde engelli bireyler, toplumsal hayatta ötekileştirilmeden himaye edilmiş ve sadece sosyal ve kültürel etkinliklerde değil, aynı zamanda siyasi ve askeri faaliyetlerin içerisinde de aktif bir rol üstlenmişlerdir. Sosyal yardım müesseseleri arasında yer alan zaviyeler, hastaneler, hanlar ve hamamlar gibi yerler, engelli kesimin ihtiyaçlarına yönelik özel imkanlar sunmuştur (Emen, 2020:318). Örneğin, atabeylerden Muzaferüddin Ebû Sait Gökbörü, sosyal sorumluluk anlayışını benimseyerek, Musul şehrinde hasta ve görme engelliler için Dârü'l-aceze adını verdiği dört adet kurum inşa ettirmiştir (Kesik, 2020:139). Bu darülacezeler, dezavantajlı bireylerin barınma, bakım ve tedavi ihtiyaçlarına yönelik hizmetler sunmayı amaçlamıştır. Gökbörü, bu kurumlardaki hasta ve ortopedik engelli bireylerin günlük ihtiyaçlarını belirleyerek, onların yaşam kalitesini artırmaya yönelik pratik çözümler geliştirmiştir (Eser, 2022). Engellilere yönelik eğitim hizmetlerinin de öne çıktığı bu dönemde, Kayseri'deki Gevher Nesibe Külliyesi'nde çeşitli yeti yitimine sahip engelli bireylere eğitimler verilmiştir (Kahraman Güloğlu, 2021:194). Bu bağlamda, Selçuklular dönemi, engelli bireylere yönelik kapsamlı bir sosyal destek ve eğitim yaklaşımının benimsendiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Selçukluların ardından, Osmanlılar döneminde de engellilerle ilgili kapsamlı bir literatür oluştuğunu söylemek mümkündür. Başta darüşşifalar olmak üzere, Osmanlı Devleti'nde engellilere yönelik çalışmalar artarak devam etmiştir. Özellikle Osmanlı hastanelerinde, cüzzam gibi sürekli bir hastalığa sahip olan engelliler için cüzzamhanelerin kurulduğu gözlemlenmektedir (Eser, 2022). Osmanlı Devleti'nin tarihi belgeleri, engelli reaya için özel ayrıcalıkların verildiğine dair çarpıcı bilgiler içermektedir. Bu kayıtlar arasında iş imkânları, maddi yardımlar, seferden muafiyet, sefer esnasında hafif görevler ve engellilik durumuna göre emekli maaşı bağlama gibi konular öne çıkmaktadır (Emen, 2020:324). Osmanlı İmparatorluğu, engelli bireylerin istihdamı konusunda öncü adımlar atmış ve onlara uygun mesleklerde çalışma imkânları sağlamıştır. Görme engelliler, özellikle kendi yetenekleri doğrultusunda hafızlık eğitimine yönlendirilmiş ve genellikle müezzin olarak istihdam edilmişlerdir. Bu, hem engelli bireylerin toplum içinde aktif bir rol üstlenmelerini sağlamayı hem de onların yeteneklerine uygun mesleklerde istihdam edilmelerini hedeflemiştir. Cüceler ise, fiziksel güç gerektirmeyen hizmet alanlarında istihdam edilmiştir (Akkanat, 2020:155). Bu dönemde, sağır ve dilsiz bireyler Enderun'da önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle devletle ilgili hassas meselelerin ve özel konuşmaların dışarıya sızdırılmaması için, sağır ve dilsiz bireyler Padişah'a, hanedan üyelerine ve devlet adamlarına hizmet etmişlerdir. Onların görevi, gizli bilgilerin korunması ve devletin iç işlerine dair özel konuşmaların güvence altına alınmasıyla ilgili olmuştur (Emen, 2020:324-325). Sağır ve dilsiz bireylerin Osmanlı sarayında çalışmaya başlaması, tarihsel kaynaklara göre II. Mehmed veya I. Bayezid dönemlerine denk gelmektedir (Özcan, 1994:304). Osmanlı İmparatorluğu'nda, engelli ve yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına yönelik pek çok rehabilitasyon ve bakım evi kurulmuştur. Bu evler, toplumun dezavantajlı kesimlerine destek sağlamayı, yaşam koşullarını iyileştirmeyi ve bu bireylerin toplumsal hayata daha etkin bir şekilde katılmalarını amaçlamıştır (Özdemir vd., 2022). Bununla birlikte, II. Abdülhamid döneminde, sağır, dilsiz ve âmâ mekteplerinin kurulmaya başlanması, o dönemdeki eğitimde önemli bir adımı temsil etmektedir. Bu mektepler, engelli bireylere yönelik yapılan bu hizmetin, toplum içinde farkındalığı artırarak insan hakları ve eğitim konularında atılmış güçlü bir adım olduğunu vurgulamaktadır (Gündoğdu, 2014:2).

Sonuç

Engellilik, toplumların kültürel, dini ve tarihsel bağlamına göre değişebilen bir olgudur. Bu çalışma, İslam medeniyeti ile diğer kültürler arasındaki engellilik algılarındaki farklılıkları anlamayı amaçlamış ve dört ana başlık altında incelemeler yapmıştır. Bu başlıklar arasında; Kur'an-ı Kerim ayetleri, Hz. Peygamber'in öğretileri, sahabelerinin örnek davranışları, İslam medeniyetlerinin deneyimleri ele alınmıştır. Aynı zamanda, diğer medeniyetlerin bu konuda nasıl bir perspektife sahip olduğu incelenmiştir.

Tarih boyunca engelliliğin toplumsal algısı, kültürel, dini ve felsefi akımların etkisi altında sürekli bir değişim içinde olmuştur. Tarihsel olarak engellilerin toplumsal statülerinin düşük olduğu ve olumsuz algılarla karşılaştığı görülmektedir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde engellilere yönelik ayrımcı uygulamaların olduğu, bebeklerin engelli olduklarında öldürüldüğü veya terk edildiği bilinmektedir. Antik Yunan toplumunda fiziksel kusurların estetik normlara uygun olmaması düşüncesi hâkimken, Orta Çağ'da engellilik genellikle Tanrı'nın bir cezası olarak görülmüş ve engelliler toplumdaki dışlanmışlardır. Bu dönemlerde, engellilikle ilgili düşüncelerin şekillenmesinde dini inançların büyük bir etkisi olduğu görülmüştür. Batılı filozoflar arasında Eflatun ve Aristoteles'in engellilik konusundaki olumsuz görüşleri ortaya çıkmıştır.

İslam medeniyetinde ise engellilik, manevi ve fiziksel engellilik arasında ayırım yaparak insanın ruhsal ve ahlaki güçlenme fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Kur'an'daki mecazi kullanımların engellilik konusundaki derinliğini vurgulamıştır. Kur'an, engelliliği sadece fiziksel bir kısıtlılık olarak değil, aynı zamanda manevi ve kalbi yönleriyle ilişkilendirerek insanın doğuştan getirdiği saygınlığı ve safiyetini koruyamamasından kaynaklanan bir durum olarak ele almaktadır. Hz. Peygamber'in hadisleri, engellilere yönelik hoşgörü, şefkat ve yardımseverlik gibi insani değerlerin önemini vurgulayarak, toplumsal yaşamda onlara hak ettikleri saygı ve desteği sağlama konusunda önemli bir rehber olmuştur. Râşid Halifeler dönemi ise, bu değerlerin toplumun her kesimine yayılmasında ve sosyal adaletin sağlanmasında kilit bir rol oynamıştır. Bu dönemde, toplumun en savunmasız bireylerine yönelik hizmetlerin geliştirilmesi ve uygulanması, merhamet ve eşitlik ilkelerinin somut bir ifadesi olarak tarihe geçmiştir. Engelliler, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar gibi dezavantajlı gruplara sunulan destekler, onların toplum içindeki yerlerini güçlendirirken, aynı zamanda sosyal hizmet anlayışının da gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu tarihi dönem, günümüz sosyal hizmet uygulamaları için de ilham verici bir örnek teşkil etmekte ve insan onurunu koruma misyonunu sürdürmektedir. Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde engellilere yönelik uygulamalar, bu toplulukların kapsayıcı ve pozitif yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Tarihsel kayıtlar, engelli bireylerin sosyal hayata aktif katılımının teşvik edildiğini ve onlara saygı gösterildiğini ortaya koymaktadır. Bu dönemlerde engellilere yönelik özel eğitim programları, istihdam olanakları ve sosyal destek mekanizmaları geliştirilmiştir. Engellilere yönelik bu olumlu tutumlar, İslam medeniyetlerinin adalet, merhamet ve eşitlik ilkelerine bağlılığını göstermektedir. İslam medeniyetlerinin engellilere yönelik uygulamaları, modern toplumların engelli bireylerin haklarını tanıma ve onlara destek olma çabaları için ilham kaynağı olmuştur. Bu tarihsel miras, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını artırmak ve onların yaşam kalitesini yükseltmek için devam eden çabaların temelini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, farklı kültürlerin engellilik konusundaki bakış açılarının incelenmesi, insanlığın engellilikle ilgili algısının nasıl şekillendiğini anlamamıza ve engellilere daha insani ve saygılı bir yaklaşım geliştirmemize yardımcı olmaktadır. Engellilik konusunun sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal, kültürel ve dini düzeyde de ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, engellilerin hakları ve toplumsal entegrasyonu konusunda daha duyarlı ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma, engellilik konusundaki kültürel perspektiflerin zenginliğini ortaya koymuş ve gelecekteki araştırmalara ışık tutacak önemli bulgular sunmuştur.

Etik Beyan

"Engellilik Modelleri Perspektifinde İslam Medeniyeti ve Diğer Toplumlardaki Engellilik: Çeşitli Kültürlerin Bakış Açuları" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Abese, 80/1-10. Abese Suresi 1-10. Ayet. 23 Aralık 2023 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/Sayfalar.php?sayfa=584> adresinden erişildi.
- Acar, Y. (2013). Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13 (1), 131-171.
- Açıkgöz, R. ve Özil, H. (2023). Sakatlık Sosyal Modelinde Sosyolojik Perspektifler. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 68-87.
- Ağaoğlu, R.A. (2019). Hadisler Işığında İstihdam Anlamında Engellilere Yönelik Tutum. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 273-289.
- Ak, Y. (2023). 1.Bölüm Dezavantajlı Bir Grup Olarak Engelliler. Türkiye'de Engelliler Ve Sosyal Politikalar İçeride, M. Şen (Edit.). 1. Baskı, Efe Akademik Yayıncılık: İstanbul.
- Akkanat, M. (2020). Engellilerin Hâkimlik Yapması Tartışmalarına Osmanlı Hukukundan Bir Bakış. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1(42), 149-172.
- Akögretmen, M. (2023). Batı'da engelli emeğinin kısa tarihi: Engellilik modelleri bağlamında bir değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12 (32), 129-144.
- Aktaş, Y. (2023). Selçuklularda Engellilerin Devlet ve Toplumdaki Yeri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 115-146. <https://doi.org/10.23897/usad.1319105>
- Akyüzoğlu, İ. (2020). İslam Medeniyetine Katkıları Açısından Engelliler. *Bilimname*, 2020 (41), 67-95. <https://doi.org/10.28949/bilimname.542932>
- Amponsah-Bediako, K. (2013). Relevance Of Disability Models From The Perspective Of A Developing Country: An Analysis. *Developing Country Studies*, 3 (11), 121-133. ISSN 2225-0565 (Online)
- Atayurt Fenge, Z. ve Subaşıoğlu, F. (2020). Dünyada ve Türkiye'de Zihinsel ve Ruhsal Engellilik: Zaman Çizelgesi. *DTCF Dergisi*, 60 (1), 355-389. DOI: 10.33171/dtcfjournal.2020.60.1.18
- Aydınlı, A. (1999). *İbn Ümmü Mektûm*. XX, 434-435, DİA., TDV Yayınları: İstanbul.
- Beşer, f. (2012). Medeniyetiniz Varsa Engellileriniz De Olacaktır. 12.01.2024 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/faruk-beser/medeniyetiniz-varsa-engellileriniz-de-olacaktır-35384?ysclid=lra81ycyg671120797> adresinden erişildi.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (2011). *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bucuka, Y. (2023). *Mitolojide engellilik*. 1. Basım, Ankara: Nobel yayınevi.
- Burcu, E. (2015). Türkiye'de Yeni Bir Alan: 'Engellilik Sosyolojisi' Ve Gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, (52), 319-341. DOI: 10.18368/IU/sk.21828
- Çaha, H. (2016). Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri. *İnsan ve Toplum*, 5 (10), 123-150. DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.5.10.M0122
- Çelik, Y. (2017). Râşid Halifeler Döneminde Askerî Sosyal Hizmetler. *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 375-390.
- Çelik, Y. (2018). HZ. Ömer'in Devlet Yönetiminde Sosyal Hizmet Uygulamaları. Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu İçinde, A. Aksu (Edit.), 1. Cilt, Sivas.
- Çelik, Y. (2019). Emevî Halifesi Ömer B. Abdülazîz'in Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Dergi Abant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 7 (14), 616-636. Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.630474>
- Çetin, B.I. (2016). Antik Çağ'dan Sanayi Devrimi'ne Batı Dünyasında Engellilik Tarihi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (36-1), İİBF-10. Yıl Özel Sayısı, 167-184.
- DAKA [Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı], (2015). Muş'ta Engelli Memnuniyet Düzeyinin Araştırılması Projesi. Muş.
- Demirbilek, M. (2005). Zihinsel Engelli Bireylerde Ebeveynlik Becerileri. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, (2), 35-48.

- Demircioğlu, M. (2010). Üretim Sürecinde Sakat Emeği. Araştırma İnceleme Dizisi, İstanbul. Kibe basımevi.
- Döndüren, H. (2003). İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar ve Ruhsatlar (yayınlanmamış tebliğ), Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (sempozyum), D.İ.B., Ankara.
- Durham, C. ve Ramcharan, P. (2018). Insight into Acquired Brain Injury: Factors for Feeling and Faring Better. Singapore: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-5666-6>.
- Emen, H. (2020). Rumeli Bölgesi'nin Muhtelif Şehirlerindeki Engellilerin İstatistikleri ve Osmanlıların Engellilere Yaklaşımı. Engellilik Tarihi Yazıları içinde, (s. 17-28). A. Resa AYDIN, İshak Keskin, N. Zeynep Yelçe (Edit.), DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.19
- Eser, M. (2013). Engelli Sahabiler. 1. Baskı, İstanbul: Siyer Yayınları.
- Eser, M. (2014). Engelli Sahabiler. 6. Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Eser, M. (2016). Hulefâ-İ Râşidîn Döneminde Engelliler. Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başaçıkma ve Din Eğitimi içinde, A. Bahadır (Edit.), I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu, İstanbul.
- Eser, M. (2018a). HZ. Peygamber ve Engelliler. Günümüze Yansımalarıyla Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri - 1 içinde, Yardımlaşma ve Dayanışma Açısından Hz. Peygamber ve Ashabı, İstanbul.
- Eser, M. (2018b). İslam Tarihinde Engellilik. Özel Eğitimde Din Eğitimi içinde, S. Özdemir ve M. Başkonak (Ed.), 1. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eser, M. (2022). İslam Medeniyet Tarihinde Engellilere Yönelik Hizmetler. 15 Ocak 2024 tarihinde <https://perspektif.eu/2022/01/03/islam-medeniyet-tarihinde-engellilere-yonelik-hizmetler/> adresinden erişildi.
- Evlice, E. (2019). Engellilerin Türk Sosyal Güvenlik Sistemindeki Yeri. Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar, (7), 79-92. DOI: 10.31455/asya.397676
- Eyyûb, İ. (1989). Tarihi'l Abbasî es-Siyasî ve'l-Hâdarî, Lübnan.
- Fayda, M. (2014). Hulefa-yıRâşidîn Devri Dört Halife Dönemi. İstanbul.
- Fetih, 48/17. Fetih Suresi 17. Ayet. 12 Ocak 2024 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?ayet=17&sure=48> adresinden erişildi.
- Garland-Thomson, R. (2002). Integrating Disability, Transforming Feminist Theory. *NWSA Journal*, 14(3), 1-32. doi: 10.1353/nwsa.2003.0005
- Genç, Y., ve Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), 363-393
- Göncü, A. (2016). Hristiyan Batı Toplumunun Engellilere Yönelik Yaklaşımı (Aveyronlu Vahşi Çocuk Victor Örneği). 'Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başa çıkma ve Din Eğitimi İçinde, (s. 583-598), A. Bahadır (Edit.), 1. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu.
- Güçtekin, N. (2014). Osmanlı Devleti Kurumlarında Engellilere Yönelik Uygulamalar. *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, (31), 25-32.
- Güler Z. (2013). Zahir b. Haram. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: İstanbul.
- Gündoğdu, A. (2014). Engelli Bireyler İçin Merhamet mi Adalet mi?. *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, (31), 1-4.
- Gürbüz, S., ve Çiçek, A. (2023). Engelli De Yaşanır Engeller De Aşılır: Görme Engelliler. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(2), 504-515.
- Hacc, 22/46. Hac Suresi 46. Ayet. 25 Aralık 2023 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=22&ayet=46> adresinden erişildi.
- Horvath, M., Hoernicke, P.A. & Kallam, M. (1993). Mental Retardation In Perspective. U.S. Department of Education of Office of Educational Research and Improvemement, ED 355 729/EC 301 981, ERİC.
- Hûd, 11/24. Hûd Suresi 24. Ayet. 28 Aralık 2023 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=11&ayet=24> adresinden erişildi.
- Işık, H. (2013). Engellilik Sorununa Kelamî Bir Yaklaşım. *Ekev Akademi Dergisi*, (57), 1-22.
- İmadoğlu, T., Kurşuncu, R.S. ve Çavuş, M.F. (2021). Sosyal Kaygı ile Baş Etme ve Öz Yeterlilik: Engelli Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma. *International European Journal of Managerial Research Dergisi (EUJMR)*, 5 (8), 173-190. ISSN: 2602 - 4179
- Kahraman Güloğlu, F. a. (2021). Tarihi süreçte Dünyada ve Türkiye'de Engelliliğin Değişimi ve Gelişimi. Tuncay Güloğlu ve Eyüp Sabri Kala (Edit.). Değişen Dünyada Sosyal Politika içinde, (s. 187-212). Ekin Yayınevi: Bursa.
- Kahraman-Güloğlu, F. (2022). Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri Ve Türkiye'deki Durum. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(1), 291-315. DOI: 10.33417/tsh.989123
- Kalaycı, S. (2020). Engelli Bireylerin Kamusal Hizmetlere Erişebilmesinde Belediyelerin Yeri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, "Erişilebilirlik" Özel Sayısı 1, 83-104. DOI: 10.21560/spcd.vi.817709
- Karagöz, İ. (2004). Ayet ve Hadisler İşığında Engelliler. 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ISBN: 978-975-19-3792-6

- Karan, C. (2016). HZ. Peygamber'in Engellilerle İletişimi. Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başaçıkma ve Din Eğitimi içinde, (s.441-446), A. Bahadır (Edit.), I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu, İstanbul.
- Karasu, T. (2019). Kaynaştırma Eğitiminin Dayandığı Teoriler ve İslam'ın Kaynaştırma Din Eğitimine Bakışı. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 23 (3), 1371-1387. ISSN: 2528-9861
- Kasar, V. (2013). Allah'ın Adalet ve Hikmeti Bağlamında Engellilik Problemi. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (29), 63-104.
- Kemaloğlu, Y.K. (2014). Konuşamayan İşitme Engellilerin (Sağırların) Tarihi. KBB ve BBC Dergisi, 22 (1), 14-28.
- Kesik, M. (2020). Selçuklular'da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi. Tarih Dergisi, 71 (2020), 115-144. <https://doi.org/10.26650/TurkJHist.2020.008>
- Kutlay, H.İ. (2022). Hadis Rivayetlerinde Görme Engelliler. Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD), XX/I, 7-26. Li, J. (2019). Çin'de engellilere yönelik hukuki koruma: el kitabı. 1. Baskı, Sedrus yayınları: İstanbul.
- Maide, 5/2. Mâide Suresi 2. Ayet. 25 Aralık 2023 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=5&ayet=2> adresinden erişildi.
- Mumcu, H.E. (2018). *Engelli Spor Politikaları (Avrupa Birliği Ülkeleri ile Türkiye Karşılaştırması)*. Akademisyen kitapevi: Ankara. ISBN 978-605-258-210-7
- Musa, R. (2001). Buhûsun fi Sikolojiyyeti'l-Muâk, Kahire.
- Musayev, İ. (2013). İslami Bakış Açısıyla Engellilerin Sorunlarına Çözümler. International Symposium On Changes And New Trends In Education, Konya.
- Nazlı, A. (2012). "Öteki Beden": Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden Ve Engellilik. *Sosyoloji Dergisi*, (27), 17-32. ISSN: 1300-5642
- Nisa, 4/95. Nisâ Suresi 95. Ayet. 8 Ocak 2024 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=95> adresinden erişildi.
- Nur, 24/61. Nûr Suresi 61. Ayet. 28 Aralık 2023 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=61> adresinden erişildi.
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement, Macmillan Education*. Londra: Macmillan.
- Oliver, M. (1996). *Understanding Disability: From Theory To Practice*. Basingstoke: Macmillan
- Oliver, M. ve Barnes, C. (1998). *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*. J. Campling (Ed.), Longman Social Policy in Britain Dizisi. London and Newyork: Longman.
- Özcan A. (1994). Dilsiz. TDV İslam Ansiklopedisi, 9, 304.
- Özdemir, L., Çifci, H., & Sayan, Ö. (2022). Tarihsel Süreçte Özel Eğitim Uygulamaları, Kurumları ve Görevli Personellerin İncelenmesi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (9).
- Özer, S. (2015). İslam ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakışı. *Bilimname XXVIII*, 2015/1, 55-65.
- Özgökçeler, S., ve Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 33-54. ISSN: 1309-2448
- Özsoy, Y., Özyürek, M. ve Eripek, S. (1997). *Özel Eğitime Giriş*. Ankara: Karatepe yayınları.
- Pakkan, C. (2021). Sosyal Model Çerçevesinde Engelli Erişilebilirliğinin Türkiye'deki Yasal Ve Somut Durumu. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (1), 1-21.
- Retief, M., ve Letšosa, R. (2018). Models of Disability: A Brief Overview. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, 74 (1), 1-8. <https://doi.org/10.4102/hts.v74i1.4738>
- Roosen, K. (2009). From Tragedy to "Crip" to Human: The Need for Multiple Understandings of Disability in Psychotherapy. *Critical Disability Discourses*
- Sancaklı, S. (2006). HZ. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tesbiti. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2), 37-72.
- Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 3 (6), 50-106
- Seyyar, A. (2015). *Dünya'da ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Seyyar, A. (2016). *Yıldızlar Engel Tanımaz, Bedensel Özürlü Sahabelerin Hayatı*. 6. Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Shakespeare, T. (2018). *Disability the basics*, New York and London: Routledge and Taylor & Francis Group
- Sözen, H. (2023). Legal Regulations For The Disabled In Countries Of The European Union (EU): Sample Of France, Spain and Germany. *International Journal of Social Work Research*, 3 (2), 121-136. DOI: 10.57114/jswrpub.1296900
- Subaşıoğlu, F. ve Atayurt Fenge, Z. (2019). Dünyada ve Türkiye'de Görme Engellilik: Zaman Çizelgesi. *DTCF Dergisi*, 59 (1), 595-645. DOI: 10.33171/dtcfjournal.2019.59.1.31
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7 (28), 69-85.

- Tevbe, 9/91. Tevbe 91. Ayet. 12 Ocak Suresi 2024 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=9&ayet=91> adresinden erişildi.
- Tezcan, M. (2007). Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı. KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10, 137-186.
- Tin, 95/4. Tîn Suresi 4. Ayet. 20 Aralık 2023 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=95&ayet=4> adresinden erişildi.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler. Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak. Der: Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 31-48
- Ünal, V. (2016). Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Ünal, V. (2018a). Hz. Ömer'in Farklı Sosyal Kesimlerle Olan İlişkisi. A. Aksu (Ed.), Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, 2, 477-489, Sivas.
- Ünal, V. (2018b). Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22 (3), 1457-1482. <https://doi.org/10.18505/cuid.440470>
- Yeniçeri, C. (2013). *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, T. ve Altungök, A. (2015). Abbasiler Döneminde İslam Tıbbı ve Toplum Sağlığı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 269-295.
- Yılmaz, O. (2017). Prophetic Medicine And Critics On Some Hadiths. *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]*, 6, (6), 107-13

EXTENDED ABSTRACT

Disability has been a concept that has changed and evolved in various societies throughout human history. This concept has been perceived and addressed in various ways in different cultural, social and historical contexts. The perception and handling of disability has varied greatly depending on the values, beliefs of societies and the social structures of the period in which they live. In this regard, disability models have also changed from society to society and over time. In general, moral, medical and social models are prominent in the literature, and the perspectives of these models have played an important role in societies. The moral model tends to view individuals with disabilities as defective or deficient, often excluding them from society or feeling the need to help. The medical model treats disability as a health problem and argues that individuals with disabilities should be "normalized" or "cured." This model views individuals with disabilities as individuals who can be "treated" with medical interventions. The social model defines disability as a result of social and environmental barriers. This model argues that the difficulties experienced by disabled individuals can be reduced by making structural changes in the structure and order of society. In the study, an in-depth perspective on the disability perceptions of Islamic civilization and other societies is presented from the perspective of disability models. This study was conducted to understand how different societies cope with disability by focusing on how the concept of disability is perceived and handled throughout the historical process. In other words, by examining examples from different societies such as Islamic civilization, Mesopotamia, Ancient Greece-Rome, Sumerians and Sparta, it aims to offer a perspective on how disability is understood and handled in these cultures. While the Islamic civilization's approach to disabled individuals differs from that of other societies, the social and religious dimensions of disability have also been addressed throughout the historical process. While Islamic civilization addresses disability on the basis of compassion and justice, a more complex picture emerges in other societies. Islamic civilization has a perspective that attaches importance to justice and equality regarding disability. Helping disabled individuals and enabling them to take an active role in society is among the teachings of Islam. In Islamic civilization, disabled individuals are accepted not only as perfect parts of the mechanism, but also as basic and indispensable elements of society. This perspective strengthens the fact that people are a whole with their differences, emphasizing that individuals with disabilities are not just shortcomings, but rather richness and important contributions. In other words, while this approach emphasizes the value of disabled individuals and the importance of their social integration, it calls into question existing perspectives. In Islamic civilization, disability is generally handled by seeing humans as a test from God and disability as a part of this test. The Holy Quran and hadiths, which are the basic texts of the Islamic faith, support a humane and respectful perspective towards disabled people. Our Prophet Hz. Muhammad's (pbuh) behavior and teachings towards disabled people are an important example in this regard. Hz. Muhammad has often emphasized integrating

and helping individuals with disabilities into society. In the hadiths, the compassion and care that our Prophet showed towards the disabled companions is frequently mentioned. A positive attitude towards disabled people was adopted during the Seljuk and Ottoman periods. During these periods, various aid and support programs were organized for the disabled, and efforts were made to integrate them into society and sustain their lives. Especially during the Ottoman period, foundations established and social aid provided for disabled people enabled disabled people to take an active part in society. Historically, in many societies, disability has often been viewed as some kind of defect or deficiency. Changing perspectives and practices on the place and rights of disabled individuals in society have been observed in other societies such as Mesopotamia, Ancient Greece, Rome, Sumerians and Spartans. In other words, these societies also cope with disability in different ways. In many ancient cultures, disability was often perceived as the wrath of the gods or the result of fate. In ancient Greece, disability was often seen as a punishment from the gods or misfortune, while in some ancient societies, disability was interpreted as a result of a person's past life or a congenital defect. Similarly, the Sumerians viewed disability as a condition that did not conform to social norms and often excluded disabled individuals. In societies such as Sparta, the place of disabled individuals in society may be limited because physical strength and durability are prioritized. In medieval Europe, disability was often perceived as a sign of sinfulness or the influence of demons. Disabled people were excluded from society and often associated with the devil. The lives of disabled individuals have often been full of difficulties and they have been excluded by society.